

18. századi tudós-világ III.

Kollár Ádám, Tersztyánszky Dániel

és a magyarországi tudós társaság ügye (1763—1776)¹

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

A 17. század végén hazánkban is megindult rendszeres és módszeres egyháztörténetírás, majd az elsősorban Bél Mátyás által kezdeményezett és vezetett honismereti irodalom művelése szükségessé tette tudósaink összefogását, együttes munkáját. Bél Mátyás több ízben felvetette magyarországi tudós társaság felállításának szükségességét.² Nagy geográfiai munkájának adatgyűjtése közben ugyanis csak barátaira, főleg tanítványaira számíthatott. A közigazgatás útján való tájékozódás, adatgyűjtés, gyakran inkább csak hátráltatta.³ Ezért az 1730-as években munkatársaival történt megbeszélései, távolabb élő barátaival való levélváltása után megfogalmazta egy Pozsonyban felállítandó tudós társaság tervét.⁴

A terv egyelőre csak terv maradt, Bél munkatársaiban és tanítványai-ban azonban mély nyomot hagyott. Azok többsége külföldi tanulmánya során megismerkedett a Nyugaton működő tudós társaságokkal, amelyek közülük jónéhányat társasági tagokká is választottak.⁵

1. Ezen cikk egy készülő nagyobb tanulmány egyik fejezetének részlete. A fejezet Kollár Ádám és Tersztyánszky Dániel pályáját a jelen formában közölnél teljesebben mutatja be, továbbá kitér az 1770. évi Academia Augusta tervezetre. Ezen utóbbival kapcsolatos eredeti iratokat mostanáig nem volt alkalmunk tanulmányozni.
2. Először a *De vetere litteratura Hunno-Scythica exercitatio* (Lipsiae 1718) c. művében. Idézi Wellmann Imre: *Bél Mátyás és a magyar tudós társaság terve 1735-ben.* = *Magyar Tudomány*, 1966. 739.
3. Vö. Haan Lajos: *Bél Mátyás.* Budapest 1879. 37—51.
4. A tervezet latin szövegét és magyar fordítását közölte Donáth Regina: *A Magyar Tudományos Akadémia első tervezete 1735-ből.* = *Magyar Tudomány*, 1965. 373—377. Bél szerzőségéről l. Wellmann Imre cikkét, uo. 1966. 738—741.
5. Jellemző példaként említhetjük meg, hogy Weszprémi István: *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia* c. művében az első száz orvoséletrajz közül (megjelent Lipcsében, 1774) az orvosok egyötöde tagja egy vagy több tudós társaságnak, s többségük Bél kortársa. Egyébként gyakori összekötő kapocs Bél és más tudósok közt az is, hogy azonos patrónus segítségével és támogatásával mentek egyetemre, így pl. Moller Ottó Károlyéval. Vö. Szelestei N. László: *Perliczi János Dániel (1705—1778).* = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978.* 411. — Az Academia Leopoldina magyarországi tagjairól újabban megjelent mintaszerű dolgozat: Duka Zólyomi Norbert: *Die Leopoldinische Akademie und die ungarländischen Medizin und Naturwissenschaft bis zum Ende des XVIII. Jahrhunderts.* *Acta Historica Leopoldina*, (Leipzig), 1980, 51—101.

A tudós társaság iránti igény hazánkban a 18. század hetvenes éveiiig elsősorban protestáns vonalon jelentkezett. A szatmári békét követő nyugodt időszakban Magyarországon egyre jobban kiépült a katolikus iskola-hálózat.⁶ Katolikus ifjaink az egyetemet elvégezhettk az ország területén. Ha külföldre mentek, elsősorban a Monarchián belüli Bécs, Grác vagy Prága jött számításba. Ezen városok egyetemei mellett még Róma játszott jelentősebb szerepet, ahová teológiai továbbképzés céljából utaztak fiatal papok. A katolikus egyetemeken végzett ifjak nem szereztek közvetlen tapasztalatokat tudós társaságok működéséről. Másrészt jelentős részük szerzetes volt, s egy-egy rendházban néhány azonos érdeklődésű tanár már eleve nem érezte azt a magáramaradottságot, mint például egy protestáns orvos vagy gyülekezeti pap. Innen van az, hogy a század első felének magánleveleiben olyan adatokkal találkozunk, hogy egy-egy szerzetes sajnálja otthagyni áthelyezésekor az „erudita societates”-t. Természetesen megvolt ezeknek is a jelentőségük, ezért említi meg a Bél-féle tervezet is a magányosok által kezdeményezett tudós társaságok mellett az akadémiák és gimnáziumok tudományos szerepét.⁷

A protestáns iskolák számát a királyi intézkedések egyre inkább csökkentették, s gyakran akadályozták a meghagyottak anyagi támogatását is. Az evangélikus líceumok és református kollégiumok ennek ellenére nagyon fontos — gyakran meghatározó — tényezői maradtak a 18. században a művelődés ügyének.

A protestáns ifjak külföldjárását a század első felében csak néha nehezítette, de nem tiltotta meg az államhatalom. A diákok többsége gyakran nemcsak egy egyetemet látogatott, hanem a diplomaszerezés mellett az elsajátított ismeretág jeles képviselőit is felkereste. Közben természetesen megismerkedett a Nyugat fejlettebb viszonyaival.

Témánk szempontjából különösen jelentős, hogy a külföldi egyetemeket látogató ifjak jelentős száma, és éppen a legtehetségesebbek, megismerkedhettek az egyetemek mellett vagy azoktól függetlenül működő tudományos fórumokkal. Azok évkönyvei és folyóiratai szívesen fogadták tőlük feltalálásaik, tudományos eredményeik ismertetését. De nemcsak cikkeikkel, hanem szóbeli közléseikkel, hazatérésük után pedig levélbeli tájékoztatósaikkal is segítették a század első felében erőteljesen nekilendült történeti, földrajzi és természeti kutatásokat. Sőt a közölt adatokon kívül volt tanáraik, pártfogóik tudományos munkásságát és műgyűjtését gyakran az országban talált kuriozitások és régészeti leletek elküldésével is támogatták. Magyarországi szerzők ebben az időben a tudós társaságok évkönyveiben és folyóirataiban leggyakrabban orvosi és természetrajzi vonatkozású cikkeket írtak. Az általunk átolvasott magánleveleikben pedig egyháztörténeti és műgyűjtési, elsősorban numizmatikai adatokkal segítették külföldi tudósok tevékenységét.

A külföldön tanult protestáns ifjak egy része nemcsak a teológiával

6. Az iskolaügy jó összefoglalását I. Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest 1980. 94–128.

7. „... praeter rite constitutas Academias, et Gymnasias, eruditas Societates etiam inter privatos initas, multum momenti habituras, ad profligandum Scientiarum fastidium.”

ismerkedett meg útja során, hanem a természettudományok egy-egy ágával is. Jelentős számban orvosként működtek hazatértük után. Gyakran egész vármegye tartozott hozzájuk, ezért sokat kellett utazniuk. Közben az ország földrajzi és természeti leírásához hitelt érdemlően tudtak anyagot gyűjteni, s szakmailag is megfigyelhettek sok hasznos dolgot. Számukra fontosak voltak az ország éghajlati viszonyai, a sűrűn található gyógyfürdők, sőt az egyes embercsoportok szokásai is.

Külön jelentősége van annak, hogy — elsősorban a Felvidéken — evangélikus lelkész- és orvosdinasztiák alakultak ki. Folytonosság révén, tudományos munkájukhoz családi iratok, felhalmozódott könyvek és más gyűjtemények álltak rendelkezésükre. Ügyszeretük, tenniakarásuk, mely többnyire a pietista irányzathól táplálkozott, példaadó volt. Egyértelműen hazaszeretetről beszélhetünk esetükben: sok esetben bizonyítani lehet, hogy a külföldön maradás csábításának nem engedve, az édes hazáért tenni akarás hozta haza őket. Tudományos munkásságukat itthon is folytatni akarták, a hazai viszonyok azonban meglehetősen elmaradtak voltak. Még a külföldi tudós társaságokkal fenntartott kapcsolat is nehézségekbe ütközött. Egy vármegyei orvos vagy gyülekezeti lelkész nem mindig és általában csak nehezen juthatott szakkönyvekhez. Gyakran előfordult, hogy külföldi folyóiratba, gyűjteményes kötetbe elkészített cikk megjelenéséről a szerző évek múltán és csak barátai leveléből értesült, példányhoz nem jutott hozzá.

Ilyen körülmények között a tudományos élet művelésének az egyetlen lehetséges módja Magyarországon — ahol folyóirat még egyáltalán nem létezett — a baráti levelezés. A külföldön működő tudós társaságok életében is jelentős szerepet játszott a levelezés: ám ott a közérdekű események, tudományos eredmények, felhívások stb. folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben szélesebb körben elterjedhettek. Hazai tudós társaság-tervezeteink természetesen figyelembe vették az adottságokat. Bél Mátyás tervezete szerint a társaság titkárának feladata lett volna a levelezés intézése.

A magyarországi tudományos élet kapcsolatai a század közepe körül újjakkal bővültek. Elsősorban az 1745-ben Olmützben megalakult társaság (Societas incognitorum in terris Austriacis) volt hatással tudósainkra. Az alapító Jozef von Petrasch, Bél tervezetét is ismerve, az örökös tartományokban — elsősorban persze Csehországban — kívánta a res litteraria ügyét felkaroltatni. 1746-ban a magyarországi ügyek felelősének Bél Mátyást kérte fel. Azt is kérte tőle, hogy a Magyarországon szóba jövő protestáns és katolikus tudósok névsorát küldje el neki, tudván azt, hogy az utóbbiakból csak nagyon kevés lehet. Bélnek havonta kellett a felkérés szerint beszámolni a magyarországi tudományos ügyekről. A társaság által kiadott folyóiratban a magyarországi helyzetről, illetve a folyóirat profiljának megfelelően a Magyarországgal kapcsolatos könyvekről, nagyon színvonalas és dicsérő ismertetések jelentek meg, többször is kitérve a Bél ösztönző szerepére.⁸

8. Az adatok Bél Mátyás és Jozef von Petrasch levelezéséből valók. (Ráday Gyűjtemény, Kézirattár, K. O. 398. Epistolae familiarum Matthiae Belii ... ff. 116—118.) A társaság 1747-ben, Olmützben megjelentetett havi folyóirata, a *Monatliche Auszüge alt- und neuer Gelehrten Sachen*. A téma részletes feldolgozására más alkalommal visszatérünk.

Az új hatásoktól mgerősítve tovább élt Pozsonyban, Bél Mátyás városában és tanítványai körében a társaság iránti igény. 1752-ben, majd 1758–1762 között Karl Gottfried Windisch vezetésével a Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften felolvasó üléseket is tartott.⁹ Az egész országot átfogó tervszóval azonban csak 1763-ban találkozunk újra.

A tervezet¹⁰ Kollár Ádám Ferenc 1763. február 4-én kelt levelében közölte Dobai Székely Sámuellel, Bél Mátyás egykori munkatársával, aki ebben az időben Eperjesen élt s nagyon jelentős oklevél- és kéziratgyűjteménnyel rendelkezett: Kollárnak is szolgáltatott adatokat tudományos munkájához.¹¹ Kollár a tervezet elküldésével egyidejűleg társasági tagnak kéri Dobait s kíváncsi annak véleményére: lehetségesnek tartja-e az a tervezet megvalósítását? A tervezet szerényebb, mint Bélé volt, nyilván azon okból, hogy Kollár Bécsben élt, jelentősebb számú magyarországi tudós havi vagy alkalmi összejövetelére azonban csak Pozsony jöhetett volna szóba.

A tervezett társaság szabályai: Minden rendű és vallású magyarországi személy tag lehet. Kiki azt a területet (természeti, gazdasági és polgári történet) művelheti, amelyiket akarja. A tagok havonta egyszer röviden leírják megfigyeléseiket és feltalálásaikat s postán tudatják társaikkal. A terjedelem ne haladja meg a fél ívet. Ha bárkinek ellenvéleménye van, elmondhatja. A munkát mindig a legközelebb lakó társnak kell elküldeni és dátummal kell ellátni. A társaság elnökét és titkárát (historicus) szavazattöbbséggel és életfogytiglan választják. Az elnök köteles szeme előtt tartani a társaság javát és a közjót. Javaslatára az arra érdemes dolgozatokat napvilágra kell hozni.

A tervezet megalkotója tisztában volt azzal, hogy az ország tudósai szétszórtan élnek az országban. Ebből azonban származhat haszon is: az ország viszonyait rövid idő alatt és realisabban lehet így megismerni. Különösen a gazdasági megfigyelések és újítások járnának nagy haszonnal. A történetírás számára feltárnák a régi dolgokat, a jelenbelieket pedig a

9. E társaság szabályait közölte Fritz Valjavec: *Die Pressburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften (1761–1762)*. = *Ungarische Jahrbücher*, 1936, 264–267. – A társaság működéséről: Iványi B.: *Die Pressburger Gesellschaft der Freunde der Wissenschaften (1752–1762)*. = *Südostforschungen* IX–X. 1944–1945. 249–259. Az Iványi által Keszthelyen, a Festetics Könyvtárban használt kézirat (II. 28.) ma az OSZK Kézirattárában található (Fol. Germ. 1499.). – A felolvasott témákat tartalmazza az OSZK Kézirattárának Quart. Germ. 2. jelzetű kézírata. Vö. V. Windisch Éva: *Kovachich Márton György és a magyar tudomány szervezés első kísérletei*. = *Századok*, 1968, 93–95.
10. A tervezetet, azaz Kollár Dobaihoz küldött levelét az MTA Kézirattárának másolatgyűjteményéből (Ms. 4886. Levelek és iratok 1. Kazinczy Gábor hagyatéka, 18. doboz) kiadta Csóka J. Lajos: *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*. Pannonhalma 1942. 13–15. Kollár és Dobai eredeti levele ma a budapesti Egyetemi Könyvtár tudós levelei között található. Ez az egyetlen Kollár által írt tervezet-szöveg. Kollár csak Dobaihoz küldte el a társaságról való elgondolását. Az Egyetemi Könyvtárban a levél régi jelzete: G 116. tom. II. nr. 42. Függelékben mi is közöljük a levelet, teljes terjedelemben.
11. Levelezésük egy részének másolata: OSZK Kézirattár, Oct. Lat. 443. Dobai néhány eredeti, Kollárhoz írt levele az Országos Levéltár Kollár Ádám-gyűjteményében található (I 7, 52. kötet: Szekeli Collectanea diplomatica).

valóságnak megfelelően hagynák az utókorra. Sok latolgatás után Kollár a társaságot megvalósíthatónak tartotta. Egyeseket esetleg elriaszt vagy megakadályoz a postaköltség. Csökkentené azt, hogy a tagok létszáma egyelőre csak 12 volna. Ha még ez is terhes lenne, a királynőtől portómentességet lehetne kieszközölni.

Február 16-án Dobai Kassára, Kaprinai Istvánhoz küldte Kollár sajátkezüleg írt, fentebb ismertetett levelét, kérvén az ő és jezsuita társainak véleményét. Kaprinai, vagy más jezsuita e levélre adott válaszát nem ismerjük.

Kollár a tervezetet tartalmazó levélben kérte Dobait, hogy a tervet közölje a debreceniekkel és a patakiakkal. Ezt ő meg is tette. Kollárhoz küldött válaszában ekkoriban még örült a tervezetnek. „Ha már Marsnak ismerős népünk van, mi tiltja meg, hogy a műsáknak is ismerős legyen?” Mégis az az aggálya, hogy csak kevesen lesznek olyanok, akik havonta tudnak vagy akarnak valamit kidolgozni, mert közfunkciók vagy házi elfoglaltságok akadályozzák őket ebben. Gazdasági témákról pedig nincs, aki írjon. Tagokul ajánlja Bányai István sárospataki tanárt, Ráday Gedeont, Podmaniczky Jánost és Sándort.¹²

Kaprinain kívül Dobai Patakra és Debrecenbe, továbbá Erdélybe írt. A megkérdezett személyek: Patakon Bányai István, Debrecenben Sinai Miklós, Erdélyben Szilágyi Sámuel. Kollárhoz március 15-én kelt levelében még azt írja Dobai, hogy eddig senkitől sem kapott választ.

A tervre vonatkozóan két válaszlevél tartalmaz érdembeli megjegyzéseket: Sinai Miklósé és Szilágyi Sámuelé.

Sinai Miklós március 19-én kelt levelében részletesen kifejtette véleményét Dobainak.¹³ A mohón olvasott tervezetet tudós kollégáival, a város néhány előkelőségével és az orvosi tudományokkal foglalkozókkal azonnal közölte. Úgy gondolta, hogy tőlük a haza természeti és gazdasági történetében megjelentetésre méltó dolgok várhatók. Közülük néhányan még fontolgatják a dolgot, mások majd maguk közlik véleményüket Dobaival.

Sinai szerint a társaság létrehozható. Abban Kollárnak az elnöki tisztt jár, s nemcsak hírével lenne jelen az igazgatásban, hanem helyzeténél fogva is előmozdítaná a haza dicsőségének terjesztését.

Kérdéses, hogy az előterjesztett törvények kiküszöbölték-e azokat a nehézségeket, amelyek korábban megakadályozták egy ilyen társaság létrejöttét.¹⁴ Sinai szeretné, ha a tervezetben világosabban ki volna fejtve, hogy a társaság elnökének és titkárának mennyi joga volna a végül kezükbe jutott dolgozatok nyomdába adásakor. Megváltoztathatják és javíthatják a szöveget? Ez megsértheti a tisztességre törekvőket. Ha nem, akkor féltő, hogy kevésbé gondos dolgozatok jelennek meg. Ezeket megelőzendő az volna

12. 1763. február 24. Idézi Csóka, A magyar tudományosság... (10. sz. jegyzet), 15. Mai őrzési helye: OL, I 7, 52. köt. 73–75.

13. L. a 2. számú mellékletet.

14. Ez a megjegyzés is bizonyítéka annak, hogy a korábbi, általunk is említett pozsonyi kísérletekről tudott a magyarországi tudós világ. De többségük beletörődött abba, hogy az alkalmatlanságok (háború, vallási helyzet stb.) megakadályozták a tudós társaság létrejöttét.

a legszerencsésebb, ha a tagok évente legalább kétszer találkozhatnának és megtárgyalnák a dolgokat.

A tervezet azt feltételezi — folytatja Sinai —, hogy a jövőbeli társasági tagok mindenütt tiszties nyugalommal és az ezen dolgokkal való foglalkozáshoz szükséges anyagiakkal rendelkeznek. Ha a tagok e területen magukra maradnak, nem tudnak a köztársasághoz illőt nyújtani. Köztudott, hogy a párizsi, londoni és berlini királyi társaságok jeles tagjai nem nélkülözik a fentieket. Dobai maga is megítélheti, hogy létezik-e Magyarországon művelt férfiakból egy társaságnyra való, akik számára a szükséges nyugalom és anyagiak biztosítottak. E foglalkozást csak az uralkodók gondoskodó rendelkezése és közadakozás tudná orvosolni.

Sinai elmondja még, hogy őt szinte eltemeti az iskolai munkák terhe, s csak nehezen tud magántanulmányaira, melyekhez tehetsége vonzza, időt szakítani.¹⁵ A haza polgári történetírásával tudna ő foglalkozni. Ehhez nagyon fontos lenne, hogy nemeseink okleveleit és iratait tanulmányozhassa. Végül már itt volna az ideje annak, hogy a terv megvalósulása által hazánkat és magunkat is jobban megismerjük, és a külföldieknek népünk műveltségéről való balítéletét bizonyítékokkal utasítsuk vissza.¹⁶

Dobai válaszát nem ismerjük. Sinai április 29-én és május 21-én is érdeklődött még,¹⁷ aztán többet nem kerül szóba köztük a tervezet. Kazzay Sámuel debreceni patikus kereken kijelenti, hogy sok a dolga, nem tud időt szakítani a havonkénti munkára.¹⁸ Úgy tűnik, hogy Dobai többi debreceni barátja (Domokos Lajos és Márton, Weszprémi István, Varjas János, Hatvani István) érdemben nem reagált, a tervezetre vonatkozó véleményükről semmit sem tudunk.¹⁹

15. Sinai egy másik levelében nemcsak napi elfoglaltságára hivatkozik, hanem kollégái egy részének érdektelenségére is. „Theologia dat kleba, sokan tartják közülünk is.” (OSZK Kézirattára, Quart. Lat. 784/3. f. 88.)
16. Ez a bizonyítási akarás, a magyarországi jeles személyek számbavétele Czvittinger *Specimen*-jétől kezdve évtizedeken át töretlen vonulatot alkot, s jelentős szerepe van biográfiai és honismereti irodalmunk fellendülésében. Egyébként Sinai levelezésében az is megfogalmazódik, hogy sokkal fontosabb számára a hazai, mint a görög és latin múlt homályainak eloszlatása. (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/3. f. 47. — Levél Dobaihoz, 1762. április 23.)
17. „Semmi jelenségét nem tapasztaltam az Úr leveleiből annak, hogy vette volna leveletem, melyet Martiusban írtam Postan Consiliarius Collar Úr proiectuma eránt. El varom errül valo tudositását Tek. Kapitány Uramnak.” — „De instituto, de quo etiam nos nuper requisiti fuimus, quid quaeso, Optime Vir, iam nobis sperandum erit? Cuperemus aliquid hac de re audire.” (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/3. f. 57. et 64.)
18. „Alázatosan megköszönöm a Tekéntetes Úrnak a Méltóságos Kollár Úrnak levelét. Én ahhoz éppen nem szólok, mivel sem pap, sem professzor nem vagyok. Az én tudatlanságom is jól esméretes előttem. Másokra hagyom azon szép societas dolgait, mert az is csuda, hogy én csak könyvet is vehetek kezembe az én sok bajaim és dolgaim miatt.” (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/2. f. 74.) Vö. Szelestei N. László: *A Collectio Kazzariana*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1976–1977*. 420.
19. Weszprémi István orvostörténeti munkájának első kötetében (I. az 5. sz. jegyzetet) megemlékezik a tervezetről. 44. l.

Bányai István sárospataki tanár számára az kétséges, hogy a társaságban a protestánsok szabadon kinyilváníthatnák gondolataikat. Különösen kétséges ez a polgári és a gazdasági történelem területén. Érdekes, hogy a másoktól kapott információk alapján ő is dicséri Kollárt, pedig még egyetlen művét sem olvasta.²⁰

Szilágyi Sámuel Medgyesről május 28-án az alábbiakat írja Dobainak. Az 1730-as években részese volt ő már a tervezgetéseknek. Batthyány nádor fiait, míg azok iskolába jártak, társaság létrehozására ösztönözte, s a tervet a nádor is magáévá tette. De a császár halála, majd a hadakozások megakadályozták annak megvalósítását. A jelenben léteznek olyan férfiak, akikkel megvalósítható volna egy magyarországi tudós társaság. Erdélyből Lázár János grófot, Haner Györgyöt, Verestói Györgyöt és Bod Pétert javasolja. A múltan okulva ő úgy gondolja, ha királyi tekintély nem támogatja a tervet, az nem valósul meg.²¹

Dobai közben egész nyáron és ősszel hiába várt levelet Kollártól. November 15-én azt írja Kollárnak, hogy az erdélyiek támogatják a magyarországi tudós társaság ügyét. Írjon Szilágyi Sámuelnek és Cornides Dánielnek.

A következő években csak bizonytalan híresztelések olvashatók tudósaink általunk ismert magánleveleiben. Benczúr József 1764. november 17-én Dobainak arról számol be, hogy azt beszélik, az erdélyiek ismét közakadémia erdélyiek és magyarországiak számára való fölállítását tervezik. Egyesek

20. „Igen bölts és éppen Kollárhoz illő gondolat, az írt Társaságnak fel-állítása, tsak véghez mehetne. Én, kételkedem, ha szabadon ki lehetne é mondani kivált protestánsnak, gondolatját, de rebus civilibus, oeconomicis. Már a Naturelekról Physicus es Medicus Uraiméknak szép és nagy mezejek volna: de egyebekre, az én tsekélységem nem tud ítéletet tenni. Kapitány Székelyt én ugyan mindenestül fogva Kollar Úrnak ajánlanám; in oeconomicis ki-lehetne jobb a Nagy Antoniusnál. O! bár tsak első oeconomica observatioba tenné valaki, hogy az Utakat Tokajtul fogva a Leszkai longon(?) által Patak és Ujhely felé Eperjesig, sőt Bártfáig, ki palléroznák, hogy ha tsak a Lengyel szekér is könnyebben járhatna.” (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/1. f. 13. Sárospatak, 1763. március 25.) — A levél utóirata: „Ha leszön jó alkalmatossága az Urnak, küldjön valami munkáját annak a phoenix nagy Kollárnak; mert olly szegény vagyok, hogy még nem láttam semmijét.”

21. A levél ide vonatkozó része:

„Az Ur Consiliarius Kollár Ferencz Uram intentioját nem csak opprobálom, hanem valójában dicsérem, és kívánom, hogy Intentioja succedáljon. A Palatinus, és Feldmarschal Groff Bottjáni nagyobbik fiai, mikor scholájokat végeztek volt, me stimulanté, hasonló intentioval voltak, accedálván Palatinus ur ő Excellentiája maga is azon intentiora, de a szegény Tsászár halála, és az azt követő hadakozások, ezeket mind meg gátolták: Nem kétlem pediglen hogy a két hazában derék subjectumok azon Societasba ne applicaltathassanak, azok közé Erdéljbul Méltóságos Groff Lázár János urat, a ki Erdéljben statuum Praesidens: az alma Natio superintendensét Haner György Uramat: a Reformatusok Superintendensét Verestói György uramat: az Igeni Reformatus Predikatort Bod Péter uramat merem commendalni, s találtatnának pedig másolis, miként azon Societasnak valóságarul bizonyost lehet érteni, de haec nisi auctoritate regia erecta fuerit, abibit in fumum.” Idéz belőle Csóka, *A magyar tudományosság...* (10. sz. jegyzet.), 16. A levél Dobai által írt másolatának mai őrzési helye: OL, I 7, 52. köt. 199.

szerint ez királyi parancsra történik.²² Domokos Lajos egy fél év múlva, 1765. május 14-én ír hasonlóan Dobaihoz.²³

E híreszletelések nyilván összefüggnek azzal, hogy közben szóba került egy magyarországi protestáns egyetem felállításának a terve. Benczúr Cornidesnek is megírja, hogy hallott az erdélyi akadémia felállításának a tervéről. Sőt azt is tudni véli, hogy Cornidesnek fontos szerep jut az új tervezetben. Cornides kétszer is reagált Benczúr „jólétesültségére”: 1765. december 29-én, majd 1766. május 5-én. Erdély sanyarú helyzetében ők sohasem akarták és nem is remélték megvalósíthatónak az akadémia fölállítását.²⁴

A jól értesült Benczúr levele esetleg csak tájékozódás volt. Ugyanis ő folytonos kapcsolatban állt Kollár Ádámmal, aki, a számára kellemetlen kimenetelű 1764. évi országgyűlésen történtek után²⁵ nem foglalkozott többé magyarországi tudomány szervezési kérdésekkel. Neki, mint a magyar rendek szemében nem kívánatos személynek, ez nem volt lehetséges. Tehetségét, nagy tudását a kincstári vagyon gyarapításának szolgálatába állította, ezzel csak fokozva népszerűtlenségét Magyarországon. Általában az őt mindig nagyra tartó protestáns tudósok leveleire sem válaszolt. Tevékenységéről azonban sok mindent megtudunk, egyrészt az államtanács magyar kamarauigyekkel foglalkozó aktáiból,²⁶ másrészt a környezetéből

22. „Transilvani iterum de academia communi pro Transilvanis et Hungaris erigenda, consilia inire dicuntur. Sunt, qui ex mandato principis id eos facere dicunt. (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/I. f. 37.)
23. „Az Erdélyi Ujságokat én még nem hallottam azon az egyen kívül, hogy valami Acadiemiának erectioja projectáltatnék, az nagy ujság lesz, ha effectusba megyen.” (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/I. f. 164.)
24. „Apud nos rumores omnes de Academia Transilvanica conticuerunt. Quodsi interea Augustae propositum successu non esset caritutum, quod nemo credit, numne homo peregrinus ego a doctrinae, Amicorum et fortunae praesidiis destinatum animum ad spem muneris alicuius academici adjiciam? Habet profecto Transilvania nostra viros praeclara eruditione exultos, qui honores istos omnibus artibus ambirent, aureis etiam retibus venarentur? Quare animum mihi ad talia vel somnianda tantum, haud satis est.” (1765. dec. 29.) — „Academiam Transilvanicam nec optamus, nec unquam possibile esse credimus. Multa se huic instituto opponunt rerum in primis nostrarum calamitosa facies, et fundus deficiens. At licet inter entia rationis academiam Transilvanicam iure connumerandum esse censeam, qualiscunque tamen gloriolae dulcedine tangor, quod dignus habear, cui locus sit ...” (1766. máj. 5.) Mindkét levélfogalmazvány lelőhelye: MTA Kézirattár, Magyar irodalmi levelestár, 4r 157. (számozatlan)
25. Az országgyűlés megnyitása előtt Bécsben megjelentetett *De originibus et usu perpetuo potestatis legislatoriae circa sacra apostolicorum regum Ungariae* c. műve a felvilágosodott abszolutizmus híveinek szokása szerint elsősorban a főpapságot és a klérust támadta, de kijutott benne a nemességnek is. Az országgyűlés rendjeinek és a klérusnak nyomására az udvar a kötet magyarországi terjesztését megtiltotta.
26. Kollár ez irányú tevékenységéről pozitív beállásban: Csóka J. Lajos: *Kollár Ádám Ferenc hatása az államtanács magyar kamerális tárgyalásaira.* = *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, Budapest, 1935. 150–173. — Ugyanezen tények negatív beállásban: Dümmerth Dezső: *Történetkutatás és nyelvkérdés a magyar–Habsburg viszony tükrében.* Kollár Ádám működése. = *Filológiai Közöny*, 1966, 391–413. (Sziklay László megjegyzései Dümmerth cikkéhez uo. 1967, 227–229.) — Az eddigi szakirodalom alapján a kérdés bonnyolultságára figyelmeztet Kosáry, *Művelődés* ... (6. sz. jegyzet), 292–295.

íródott magánlevelekből.²⁷ Arról természetesen egyáltalán nem volt szó, hogy ő a magyar történelem műveléséről lemondott volna. Tovább gyűjtötte anyagát, s elsősorban a jezsuiták adatgyűjtéséhez szeretett volna hozzájutni. Ezért vált számára fontossá Kaprinai István és Pray György személye, de más jezsuitákkal is próbálta felvenni a kapcsolatot. A magyarországi tudósoknak őt, mint az udvari könyvtár őrét, majd igazgatóját nem volt lehetőségük megkerülni, ha dolgozni akartak az udvari könyvtárban. Kollár mindig szívesen mutogatta a könyvtár ritkaságait, s közben legtöbbször panaszkodott is, hogy nem fordulnak hozzá segítségért a magyarországi múlttal foglalkozók.

Kollár már az 1764. évi országgyűlés előtt megjelentetett művével teljes bizalmatlanságot alakított ki személye iránt a hazai közvéleményben.²⁸ E felülről sugalmazott mű megjelenésének időzítése is provokáció volt. A magánlevelekben azonban már az 1762-ben a magyar királyok főkegyúri jogáról szóló műve²⁹ kapcsán is feltűnnek a disszonáns hangok. Kollárnak „nagy protectiója van”, mégis féltik, mert „nagy emberekkel fogta meg a fűrészt végét”.³⁰ Hatvani István professzor országgyűlés utáni véleménye: „... hibázott Kollár Uram, hogy a Diaeta előtt, az ott teendő propositiókat kopja hegyre tette. Nem jó a bika előtt veres nadrágot mutogatni. De hiszen nem féltem én Őtet: elvégzi a maga dolgát.”³¹

Hazai szakirodalmunk egy része szerint, s a későbbi eseményekből visszakövetkeztetve Kollár a megnyerni szándékolt tudósok segítségét úgy gondolta, hogy azok is az udvar szolgálatába állítják tollukat. Erre sem Kaprinai, sem Pray nem volt hajlandó. Kollár ezen magatartása, tollának eladása annyira köztudottá vált, hogy már életében kialakult róla az a vélemény, hogy ő „a tót Socrates ... kit a koncz miatt nem lehetett a jó

27. Protestáns tudósaink levelezésében Kollár alakja pozitív, 1764 után azonban szinte kivétel nélkül csak a tudományos teljesítményei alapján.
28. Kollár alakja köré mai szakirodalmunkban sok félreértés fűződik. Így pl. félreértés az, hogy Kollárban a szlovák öntudat a magyarság ellen fordult. (A kérdéskör összefoglalását l. Kosáry, *Művelődés* ... [6. sz. jegyzet], 294–297.) Itt most csak azt jegyezzük meg, hogy Kollár Oláh Miklós-kiadásának ominózus lapalji jegyzetében nem az szerepel, amit szakirodalmunk onnan idéz. A mondat helyes fordítása: Magyarországban igen kicsi része az, amelyen magyarok, azaz csak magyarul beszélő nép lakik, és valóban félni lehet attól, hogy a nyelv is elenyészik, úgy, ahogy egykor eltűnt a kunoké.” (A kiemelt szó a fordításokból hiányzik!) — Kollár nem szerkesztette az *Anzeigen* című folyóiratot, nem volt ez idő tájt Bécsben társasága (ezt cikkünkben bizonyítjuk). Az *Anzeigen*-ben a magyarországi szlovák, német, latin és magyar nyelvről írt cikksorozatot egyébként is a magát épp e cikkekben németnek valló Klein Sámuel írta, véleményünk szerint eléggé tárgyilagos hangnemben. — Kollár a Ratio educationis-nak nemhogy elvi, de még egyszerű társszerzője sem volt! Csóka J. Lajos közvetett bizonyítékait részben cikkünk megírásával is cáfoljuk, de Kollár személyére más alkalommal még visszatérünk.
29. *Historiae diplomaticae juris patronatus Hungariae regum libri tres*. Viennae 1762.
30. Az idézet Domokos Márton Dobaihoz írt leveléből való (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/1. f. 178.) Sinaí Miklós ez idő tájt így írt: „... kezdi szemeit nyitogatni a mi Udvarunk is Roma es az ő praetensioi erént. [Utalás Kollár Domokos Márton főbíróhoz küldött levelére] (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/3. f. 50.)
31. A levél kelte: 1764. augusztus 17. (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/2. f. 46.)

részére állhatatosan megnyerni”³² Kollárhoz hasonló úton járt Benczúr József is. Ezt nemcsak művei bizonyítják, hanem a Kollárral folytatott levelezése is.³³

Mégsem tudjuk egyértelműen állítani mi ma ezeket a dolgokat. Ugyanis a magyar közvélemény gyakran nevezte lefizetett embereknek azokat, akik az udvar támogatásával próbáltak a hazai helyzeten jobbitani. Eleendő itt Bél Mátyás esetére utalnunk,³⁴ aki történeti és földrajzi művének tervezetét elkészítve, felhívást intézett tudóstársaihoz. Rögtön megindultak a híresztelések róla, hogy idegen hatalom zsoldjában áll, nem tudományos célok vezetik, hanem az ország helyzetének, erődítményeinek leírásával megbízóinak érdekét szolgálja. A megye, majd az ország bejárásával pedig a vallási helyzet megváltoztatását tervezi. Pálffy Miklós nádor hallván a híreket, megidézte Bél, aki számára, mikor annak ártatlansága kiderült, kihallgatást eszközölt a királynál, s aztán már királyi támogatással folytathatta munkáját. A megyék bizalmatlansága és alkalmatlankodásai azonban munkája során később is akadályozták. A sort folytathatnánk. A bécsi népjóléti politika például sok magyarországi orvost állított maga mellé, s az ő orvosi működésük, tudományos tevékenységük egyértelműen előremutató.³⁵

A magyar múlt értékelése természetesen rázósabb terület. Hisz a kiemelten támogatott tudósoktól azt várja el az udvar, hogy működésük, dolgozataik az adott helyzetet igazolják s politikai céljaikat támogassák. Már Bél Mátyás öregkorában is megfigyelhetjük ezt a — Bélről kiinduló — próbálkozást, Kollár Ádám azonban, felkérve és önként is, ezen az úton haladt, Benczúrral együtt.

Kettejük baráti köréhez tartozott — a század hatvanas éveiben még mindenképp — Tersztyánszky Dániel. Huzamos pozsonyi tanulmányai, majd külföldi egyetemjárása után 1761-től Hemming lengyel követ házában nevelésködött. Kapcsolatba került Kollárral, annak gyakran végzett másolói munkát is. Csóka J. Lajos azt állítja, hogy familiáris, titkári állásban működött Kollár mellett.³⁶ Bizonyítékai azonban nem meggyőzőek, s legfeljebb csak az első évekre vonatkoznak. A 18. századi magánlevelezést ismerve ugyanis nem tekinthetjük érvnek pl. azt, hogy Kollár levelével érkezik levél Tersztyánszkyknak. De a tények is ellentmondanak ennek, ugyanis a fordítottja is éppoly gyakori: Kollár van jelen, mikor Tersztyánsz-

32. Az idézet Barcsay Ábrám egy még Kollár életében írt leveléből származik. Idézi Dümmerth, *Történetkutatás* ... (26. sz. jegyzet), 395.

33. A levelek ma a Soproni Állami Levéltárban elhelyezett Kollár család iratai közt található. Benczúrról l. Kosáry, *Művelődés* ... (6. sz. jegyzet), 296–297.

34. Vö. Haan Lajos: *Bél Mátyás*. Budapest 1879. 37–51. és Wellmann Imre: *Bél Mátyás (1684–1749)*. = *Történelmi Szemle*, 1979, 386–389.

35. Az együttműködés a járványok idején, de máskor is végzett népfelvilágosító munkásságuk esetén egyértelmű. De jellemző pl. Weszprémi István esete, akinek 1770 előtt kiváló kapcsolatai voltak a bécsi udvarral, de az együttműködést a magyar múlttal való, Bécsnek nem tetsző irányú foglalkozás megszüntette. Vö. Szelestei N. László: *Weszprémi István (1723–1799) és orvostörténeti műve*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1979*. 519–562.

36. Csóka J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. Pannonhalma 1936. 94–96.

ky ír levelet, s tolmácsolja Kollár köszöntését a címzettnek. Kétségtelen, hogy a fiatalabb, kezdő Tersztyánszky szívesen segít a befolyásos Kollárnak.

Tanulságos Tersztyánszky 1766. február 12-én Dobaihoz írt levele. Ebben egyebek mellett szó van a Kollár-féle tudós társaság-tervezetről is.³⁷

„Hogy barátunknak a magyarországi tudós társaság alapításáról egykor Veled közölt tervét nem helyeselted, az bizony nekem, igazán megmondom, nagyon nem tetszett. Az én kezdeményezésemre (me auctore) kezdte ő melengetni azt a tervet, és az én javaslatomra (me suasore) írt Neked. Hidd el, tudom, mit segítenek a tudós honfiak (populares) vállai, s mit akadályoznak meg. Ezért határoztuk el, hogy olyan dolgokkal foglalkozunk, amelyek mind a hazának, mind az uralkodónak hasznosak volnának, továbbá Európa összes műveltjeinek, ha nem is volna elegendő, de legalább tetszésükre volna.

Én azon idők után, miután barátunk felhagyott a tervvel, sok mindent megpróbáltam. Magát Kaunitz herceget és több államtanácsost is segítségül hívtam, de történt valami, amit nem merészelek értelmezni. Méltányolták javaslataimat, de nem tették magukévá, azt hozták fel ürügyként, hogy nem akarják a magyarok ügyébe beleártani magukat. Azon dolgok következtek, amelyekre gondoltunk: vallásunk dolgairól és az udvar hasznáról csakugyan remek határozat született. A mieinkeknél, az előbbi veszélyre tekintettel, nem tettem próbát, hogy őszintén előadjam dolgaimat, abban reménykedve, hogy nem lesz ez mindig így.”

A levélből, bár annak utalásait nem mindenhol tudjuk egyértelműen konkretizálni, kirajzolódik előttünk a kép, hogy Tersztyánszky a magyar hatóságokat megkerülve, azok, és a tervezetet megfogalmazó Kollár tudta nélkül próbálta tető alá hozni a magyarországi tudós társaság ügyét. A Dobain keresztül hozzá is eljutott véleményekből nyilvánvalóvá válhatott számára (de ezt sugallták a korábbi kudarcok is), hogy csak megfelelő pártfogó, vagy valaminémű anyagi támogatás tenné lehetővé annak működését. Dobai, nyilván a kapott vélemények alapján, nem tartotta megvalósíthatónak a hozzá elküldött tervezetet. Ebből viszont az következett, hogy az esetleges jóváhagyás és anyagi támogatás esetén sem válhatott volna a Kollár vezette tudós társaság az ország tudósainak színe-javát összefogó szervezetté. Mindezt azért lényeges már itt elmondanunk, mert

37. „Quod consilia amici nostri de condenda societate erudita in Hungaria olim jam TEcum communicata non probaveris, id quidem mihi, ut verum fateor, planissime displicuit. Ille et me auctore id consilii fovere coeperat, et me suasore ad TE perscripserat. Credes me scire, quid humeri Popularium valeant? quid ferre recusent. Unde talia tractanda proposuissemus, quae et Patriae et Principi utilia fuissent, et reliquis Europae eruditibus, si non fuissent satis, saltim displicissent.

Ego post ea tempora, postquam amicus noster abjecisset animum nonnulla tentavi, et quidem ipsum Principem Kaunizium atque Consiliarios nonnullos status, in auxilium vocavi: at subest aliquid, quod interpretari non audeo: Probabantur consilia mea: verum non adoptabantur, caussa inde petita, quod rebus Hungarorum immiscere se nolint. Successissent ea, quae meditabar, nae religionis nostrae rebus, atque utilitati aulae egregie consultum fuisset! Apud nostros, facto periculo prius, consultum non duxi, ut res meas sincere exponerem; spe hac erectus, quod non semper sic futurus sit.” (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/3. f. 125.)

e véleményeket figyelembe véve hozta létre Tersztyánszky 1771-ben folyóiratát, az *Allergnädigst privilegirte Anzeigen*-t és az azt kiadó társaságot.

De más is kiderül e levélből. Bizonyítja fenti állításunkat, hogy Tersztyánszky nem szürke irnok Kollár mellett. Semmi kétségünk nem lehet abban, hogy nem a tervezet eltulajdonításáról van szó, ugyanis Kollár tud e levél megírásáról, sőt az általunk idézett rész mellé került éppen a lap szélére sajátkezű megjegyzése: „En, alulírott ezen feljegyzésemmel tanúsítom, hogy még mindig Bécsben és az élők között vagyok, s ezen dolog bizonyosságául ígérem, hogy a legközelebbi postával levelet küldök a szeretett Székelynek. Bécs, 1766. febr. 12. Kollár Ádám Ferenc.”³⁸

Az előkerült adatok figyelembevételével az 1763-as magyarországi tudós társaság-tervezet létrejöttét az alábbiak szerint rekonstruálhatjuk:

A külföldi tanulmányútról hazatért Tersztyánszky Dániel — korábbi pozsonyi és külföldi élményei és tapasztalatai alapján — a befolyásos Kollár Ádám Ferencben, az udvari könyvtár magyarországi származású őrében vélte felfedezni azt a személyt, akinek a vezetésével egy magyarországi tudós társaság létrehozását remélhette. Nyilván beszélgetéseik hatása is közrejátszott abban, hogy Kollár fokozott mértékben kezdett érdeklődni Bél Mátyás Pozsonyban, az özvegy szigorú őrzetében levő kéziratos hagyatéka után. Ekkor már Pozsonyban tartózkodott Benczúr József, aki azon kevesek közül való volt, akinek Bél özvegye a kéziratok megtekintésére engedélyt adott. Kollár 1762-ben — Benczúr közvetítésével — megszerezte a hagyaték egy részét, s a hagyaték többi részéről is folytonosan tájékoztatta őt a következő években Benczúr.

Úgy látszik, Kollár nem nagyon hitt a terv megvalósíthatóságában. Ezért beszélhette rá őt Tersztyánszky arra, hogy Bél volt munkatársához, Dobai Székely Sámuelhez küldje el véleményezésre tervét. Dobai, aki ebben az időben már közel tíz éve Eperjesen élt nyugalmazott katonatisztként, rendkívül jelentős magyarországi oklevélgyűjteményt és egyéb kéziratosokat mondhatott magáénak. A tervezet megkapása előtt már egy éve baráti levelezést folytatott Kollárral. Kollár és Tersztyánszky Dobai leveleiből tudhatták azt is, hogy az az ország valamennyi jelentős tudósával — köztük Kaprinai Istvánnal és még néhány más jezsuitával — szintén baráti levelezést folytat. Ezért eshetett a választás órá, ezért kérte Kollár éppen őt a tájékozódásra.

Csóka J. Lajos, és tanulmányai alapján eddigi szakirodalmunk Kollár Ádámnak tulajdonította az 1771–1776-ban Bécsben megjelent folyóiratot, az *Allergnädigst privilegirte Anzeigen aus sämmtlichen kaiserl. königl. Erb-Bländern*-t (a továbbiakban: *Anzeigen*), és az azt kiadó társaság megszervezését.³⁹ Ezek szerint Kollár e folyóirattal régi eszméjét valósította volna

38. „Ego infra scriptus praesenti hoc meo chirographo testor me adhuc et Viennae et inter vivos agere, in cujus rei testimonium proximo cursore litteras me ad amicissimum Székelyum daturum premitto. Dat. Viennae d. 12. Feb. 1766. Ad. Fran. Kollar.” (Uo. f. 124.)

39. Csóka J. Lajos, *Mária Terézia ...* (36. sz. jegyzet), 96–103. — Uő: *A magyar tudományosság ...* (10. sz. jegyzet), 18–20. — Uő: összefoglalta a Kollár Tersztyánszky-viszonyról korábban általa mondottakat: *Kollár Ádám és az 1777-i Ratio educationis. = Pedagógiai Szemle, 1977, 392–395.*

meg, s a háttérből irányított, a tényleges szerkesztést pedig Tersztyánszkyra bízta.

Amint fentebb láttuk, az 1763-as tudós társaság-terv nem Kollár egyéni kezdeményezése, így az első évfolyamhoz 1772 elején írt előszóból kiemelt azon mondat, hogy a folyóiratban aszerint dolgoznak, amint kilenc évvel ezelőtt azt tervezték, önmagában nem következtethetünk arra, hogy ki szervezte a folyóiratot kiadó társaságot.⁴⁰ A kortársak a folyóirat szerkesztőjének Tersztyánszky Dánielt tartják. Ha figyelembe vesszük az általunk fentebb a tudós társaság-tervezet keletkezéséről mondottakat, akkor már abból is következik, hogy az előszót, amelyből Csóka a fentebb említett mondatot kiemelte, nemcsak Kollár írhatta, hanem — és ez látszik valószínűbbnek — Tersztyánszky Dániel is. Csóka nem hozott fel egyetlen konkrét adatot sem annak bizonyítására, hogy Kollár eme szerepéről és működéséről „a kevés beavatottnak” tudomása volt, bizonyítása kizárólag a fentebbi mondaton nyugszik. Egyéb „érveire”, feltételezéseire még visszatérünk.

Mivel az *Anzeigen*-t jelentős hely illeti a magyarországi sajtó történetében, s fontos szerepet játszott hazai tudósaink szervezkedésében, érdemes egy kicsit megvizsgálni magát a folyóiratot is.⁴¹

1771—1776 között jelent meg, hetente egyíves terjedelemben, negyed-rét alakban, Bécsben. 1771-ben, júliusban indult, 1776-ban június végéig szűnt meg. Régebbi szakirodalmunk felfigyelt arra, hogy a folyóirat címe szerint a kiadó társaság kezdetben (1771—1772) a monarchiát tartotta szeme előtt, s rendkívül sok praktikus tudnivalót közölt. Később aztán egyre gyakrabban csak magyarországi téma fordul elő benne, s tudományos cikkek veszik át a hasznos dolgok helyét.⁴²

Tersztyánszky Dániel személye után kutatva néhány olyan dokumentum került kezünkbe, amelyek segítenek bennünket abban, hogy e máig oly rejtélyes folyóirat történetéről újat, és — remélhetőleg — a valóságnak megfelelőbbet mondjunk.

A folyóirat megindulását megelőzte egy híradás kinyomtatása *Ankündigung von der Herausgabe der kaiserl. königl. privilegirten Anzeigen aus sämmtlichen kaiserl. königl. Erbländern* (Wien, 1771, Ghelen) címmel.⁴³ Ebből pontosan tájékozódhatunk a hetilapot kiadó társaság szándékáról, terveiről. Erre a híradásra és tervezetre utal szinte minden évfolyam előtt a bevezető

40. „... den Plan, nach welchem wir arbeiten, vor neun Jahren entworfen, und ihn schon damals zu befolgen gewünschet haben.” Csóka, *Mária Terézia* ... (36. sz. jegyzet), 97—99. Csóka a Horányi Elek, ill. Wespriemi István által utólagosan megfogalmazott „cím” összehasonlításából is a két társaság (1771., ill. 1763.) azonos célkitűzéseire, és azonos megfogalmazóra következtetett.

41. A folyóiratról szóló újabb szakirodalmunk átvette Csóka szerintünk hibás feltételezéseit. Vö. Kókay György: *A magyar sajtó története I. 1705—1848*. Budapest 1979. 63—66. és Kosáry, *Művelődés* ... (6. sz. jegyzet), 537—538.

42. Zenker, E. V.: *Geschichte der Wiener Journalistik von den Anfängen bis zum Jahre 1848*. Wien und Leipzig 1892. 58—59. — Fináczy Ernő: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában, II*. Budapest 1902. 267.

43. Függeléként közöljük. Az általunk használt példány lelőhelye: Budapest, Evangélikus Országos Levéltár, Arch. gen. eccl. V. 36/2. ff. 19—22. (Tersztyánszky Dániel Cornideshez írt levelei között.)

cikkely, így furcsa hogy a korábbi kutatás azt feltételezte, hogy e társaságnak sem szervezete, sem szabályzata nem volt.

Jóakaró patrióták társasága már néhány évvel ezelőtt elhatározta — olvassuk a híradásban —, hogy híreket gyűjt valamennyi császári és királyi örökös tartományból az iskolaügy, tudományok és művészetek, bel- és külkereskedelem, gyár- és kézműipar, mezőgazdaság stb. témákról és azokat Bécsben kinyomtattatja. Tervezetüket most az uralkodó engedélyezte. Filippides von Gaya alsóausztriai kormányzótanácsos irányításával és felügyeletével dolgoznak. A társaság figyelme csak a monarchiára terjed ki.

A tervezet a híradással együtt jelent meg, *Entwurf zu den kais. k. königl. privilegirten Anzeigen aus sämmtlichen kais. kön. Erbbländern* címen. Többször is hangsúlyozza a közhaszonra való törekvés szellemében dolgozást, ami megfelel a bécsi udvar felvilágosodott racionalista programjának. 15 pontban sorolja fel azokat a témákat, amelyekről folytonosan tájékoztatni óhajtja a folyóirat a polgártársakat. Hetente egyszer, szerdánként, ívenként jelenik meg Ghelennél. A társaság azért jelentette meg e tervezetet, hogy az olvasók megítélhessék a vállalkozás értékét, s nyomon követhessék a terv megvalósításáért tett fáradozásokat. A folyóiratot elterjesztik az egész monarchiában. Féléves előjegyzés Bécsben: 3 forint, Bécsen kívülre: 4 forint. Minden rendű és rangú ember számára rendelkezésre áll a folyóirat, a híreket Emerich Felix Bader könyvkereskedőhöz kell eljuttatni. Külön kéri a jóérzésű patrióták, tudós férfiak és barátaiak közreműködését.

A tervezet szerint az alábbiak közlését tűzik ki célul:

1. Közhasznú rendeletek, akár az egész birodalomra, akár annak csak egy részére vonatkoznak

2. Egyházi, katonai és polgári előléptetések

3. Újonnan alapított iskolák és akadémiák, az iskola- és nevelésügy felszereltsége. A most élő tudósok munkássága

4. Tudományokban és nyelvekben jártas, ügyes emberek ajánlása főuraknak, közösségeknek vagy magánzóknak. Részletes leírás és a társaság egy tagjának ajánlása szükséges hozzá

5. Könyvek és értekezések címének és tartalmának közlése, akár bel-, akár külföldön jelentek meg, s a monarchia számára hasznosak, vagy arra vonatkozóak. Kritikai észrevételeket sohasem közölnek, nem foglalkoznak regényekkel és divattal, mert az előbbi a felebaráti szeretetet, az utóbbiak pedig a társaság hazafias szándékai ellen vétenek

6—7. A tudományok kedvelői drága könyvek és hasznos dolgok gyűjteményeit használják — ám ezek gyakran az örökösöknek terhet jelentenek, s nagy károssal szóródnak szét, ezért: Áruba bocsátott könyvtárak, különösen pedig az azokban található hazai tárgyakat érintő hasznos könyvek, gyűjtemények, ritka kéziratok, érkek, természeti kabinetok (Naturalienkabinete) bemutatása

8. A tudományok előmozdítására és a bel- és külföldi tudósok bátorítására, elsősorban a Monarchia történetének, föld- és természetismeretének művelésére s a gazdaság különböző ágazatainak fejlesztésére kitűzött díjak ismertetése

9. A monarchiabeli művészek munkáinak bemutatása és ajánlása, ezáltal a művészek segítése

10. Közhasznú feltalálások és gépek alapos híradásban történő bemutatása. Hol láthatók, ármegjelölések

11. A belkereskedelem, manufaktúrák és gyárak fejlesztését szolgáló hírek, új kereskedőházak, társulatok, áruk. A vállalkozók érdekeinek felkeltése

12. Mezőgazdasági hírek, hasznos javaslatok annak jobbítására. Adásvételi ügyek, főként nagyban

13. Bányászat. A tőke közvetítése. Ajánlások közetgyűjtőknek

14. Kézművesek megfelelő helyre segítése

15. Vegyes hírek, megfigyelések, felfedezések, amelyek a fenti rovatokba nem férnek be.

A terv alapján világos, hogy az *Anzeigen* nem azzal a céllal indult, hogy a magyarországi honismertetés szolgálatába álljon. Tersztyánszky Dániel 1766-ban már érezte Dobaival, hogy bárminemű tudós társaság megszervezése is csak úgy lehetséges Bécsben, ha az nem csak, és nem elsősorban a magyarországi tudósokat fogja össze. A magyar hatóságoknál a többségükben protestáns tudósaink nem számíthattak támogatásra. Az is egyértelmű a tervből, hogy a társaság irányítója nem Kollár Ádám, aki régi, dédelgetett tervét valósította meg. Természetesen tudott Kollár is a tervről, hisz az megjelent nyomtatásban. Egyébként is ismeri a bécsi helyzetet. Sőt a magyarországi barátai leveleiben előkerül az *Anzeigen*. Tersztyánszky esetleg megbeszélte, vagy legalábbis közölte vele a folyóirat dolgát.⁴⁴ Az azonban minden forrásból egyöntetűen és világosan kiderül, hogy a folyóirat munkatársai, azaz a társaság tagjai szerkesztőnek, sőt alapítónak Tersztyánszkyt tartják. Az *Anzeigen*-nel párhuzamosan, s hasonló profillal megjelenő bécsi folyóirat, a *Realzeitung* egyik munkatársa is Tersztyánszkyt tartja a folyóirat létrehozójának.⁴⁵

Számunkra most inkább az az érdekes, hogyan vált az *Anzeigen* a fenti tervet megvalósító kezdet után egyre inkább a magyarországi tudósok fórumává, Bél Mátyás hagyományát követő honismertető folyóirattá. A magyarországi témák, mégpedig a tudományos és ismeretterjesztők előtérbe kerülésében nagy szerepet játszhatott az, hogy az *Anzeigen* Bécsben jelent meg, ahol a néhány hónappal korábban indult *Realzeitung* a gazdasági érdekű értekezések közlésében, de könyvek ismertetésében is komoly szerzőket, és úgy tűnik jelentősebb olvasótáborra tudhatott maga mellett, magyarországi témák azonban csak elvétve fordultak elő benne.⁴⁶ Tehát az *Anzeigen* — bizonyára nem a szerkesztő Tersztyánszky akarata ellenére — rákényszerült arra, hogy, fennmaradását biztosítandó, eltérjen a kitűzött feladatoktól, vagy legalább azokat a pontokat vegye elsősorban elő, amelyekkel közönséget tud magának szerezni. Ez annál inkább fontos lehetett,

44. Ha az 58. sz. jegyzetünkben közölt adat megfelel a valóságnak, akkor még erre sem került sor.

45. De Luca, Ignaz: *Das gelehrte Oesterreich. Ein Versuch.* I/2. Wien 1778. 222—223.

46. Zenker, *Geschichte* ... (42. sz. jegyzet), 57—58.

mivel 1773 elején már felmerült az anyagiak kérdése.⁴⁷ Ekkor azonban akadhatalom olyan mecénás, aki Tersztyánszky mellé állt. A folyóiratban azonban a rovatok száma egyre inkább csökken, végül háromban állapodik meg, s szinte kizárólag Magyarország történelmi és természeti ismertetésével foglalkoznak az egyes cikkek, többnyire folytatásos sorozatokban. Az ismeretterjesztő jelleg helyett pedig szinte kizárólagossá válik a tudományos igény.

A szakmai közönség nagyra értékelte Tersztyánszky folyóiratát az 1770-es évek végén. Különösen a történelmi témák, természeti leírások monografikus kísérletei, ma is komoly forrásértéket képviselnek. Lényeges volna, hogy a kutatás tisztázza a szerzők kilétét, mert csak a monogramok helyes feloldása után lehetne véglegesen tisztázni azt, hogy Tersztyánszky szerepe a szerkesztés során mi volt: változtatott-e a szövegeken, miért nem közölt le egyes cikkeket, amelyeket megkapott stb.⁴⁸

Mi most csak az vizsgáljuk a rendelkezésünkre álló adatok alapján, hogy Kollár Ádámnak volt-e szerepe a folyóirat létrehozásában és kiadásában, továbbá a folyóirat mögött álló társaság irányításában.

Kollár kétségtelenül a lap munkatársai közé tartozott. A névtelenül, vagy csak kezdőbetűkkel jelzett szerzők azonosítása nem mindig könnyű feladat. Bizonyos történelmi témákat pedig Kollárhoz hasonlóan írtak meg mások is. Néhány konkrét adat mégis van. Benczúr József 1771 decemberében Kollárhoz írt levele szerint ezentúl csak úgy küld cikkeket Tersztyánszky-nak, ha Kollár megígéri, hogy elolvassa és kijavítja a tévedéseket.⁴⁹ Kollár 1783-ban maga hivatkozott arra, hogy 1773-ban az *Anzeigen*-ben fejtette ki nézetét a Thunemann és Schlözer közti vitában.⁵⁰

Mindössze ennyi adattal rendelkezünk Kollár Ádám *Anzeigen*-beli működéséről. Az *Anzeigen* írotársainak magánlevelezésében sem találtunk mást. Pedig közülük többen közeli jó barátai vagy tisztelői Kollárnak! És Kollár egyéb tevékenységéről tudósítják egymást. Csóka is csak ezen adatokat tudta felvonultatni Kollár és az *Anzeigen* kapcsolatáról. A fentebb már idézett (és részben cáfolt) Kollár—Tersztyánszky viszony, és ezen adatok alapján mégis azt a következtetést vontam le, hogy „a hazafias célt szolgáló *Anzeigen* létesítésének és tulajdonképpeni irányításának érde-

47. Vö. *Anzeigen*, 1772. Vorrede. (1773 elején íródott!)

48. Toldy Ferenc kizárta annak lehetőségét, hogy az 1770-ben Mária Teréziához benyújtott *Academia Augusta*-tervezet szerzője Tersztyánszky Dániel. Érve, hogy az *Anzeigen* és Tersztyánszky stílusa nagyon különbözik egymástól. A szerzőség kérdése ezen az alapon azért nem dönthető el, mert nem ismerjük, hogy Tersztyánszky az *Anzeigen* szerkesztésekor melyik cikkhez és mennyiben nyúlt hozzá, illetve egyetlen olyan cikket sem említ fel eddig a szakirodalom, amelyiknek a szerzője Tersztyánszky. (Toldy Ferenc: *Az akadémiai eszme Magyarországon Bessenyei előtt*. Akadémiai felolvasás. = *Toldy Ferenc összegyűjtött munkái*, VII. Budapest 1873. 369–392. és *Újabb adalékok a régi magyar irodalom történetéhez*. Pest 1781. 88–124. Az utóbbi helyen szöveggközléssel.) — Fináczy Ernő szerint a szerző Tersztyánszky Dániel (*Századok*, 1904, 369–372.). Fináczy érveit Csóka „cáfolja” — szerintünk nem meggyőzően. (*Mária Terézia* ... [36. sz. jegyzet], 103–105.)

49. Csóka, *Mária Terézia* ... (36. sz. jegyzet), 102.

50. Uo Kollár cikke: *Anzeigen*, 1773. 291. (v. K. monogrammal.)

me Kollár Ádámot illeti meg, Tersztyánszky Dániel szerepe pedig csak másodrendűnek minősíthető”.⁵¹

Tersztyánszky Dánielnek a folyóirat szerkesztésével kapcsolatos levelei közül néhányat sikerült felkutatnunk.

1763-ban a Kollár Ádám-féle tudós társaság-tervezetet Dobai Székely Sámuel kapta meg, véleményezésre és a hazai tudósok közt való tájékozódás céljából. Tersztyánszky most is elküldte Dobainak 1771 júniusában a fentebb ismertetett híradást és tervezetet, hogy az világosan láthassa, ő és társai most nemcsak Magyarország, vagy Ausztria, hanem az egész Monarchia ügyében ténykednek, s azt akarja, hogy Dobai és Cornides is a társaságukhoz tartozzék. A feltétel az, hogy az arra méltó társakat eligazítják ebben az ügyben, mégpedig Dobai a Kelet-Felvidéken és a Tiszántúlon, Cornides pedig Erdélyben, és ha valami említésre méltó dolog kínálkozik, azt idejében jelentik. Dobai, gyengeségét szem előtt tartva írt a tudósoknak és a tehetősebbeknek.⁵² Ekkor ő már öreg, beteges, gyűjteményének egy részét eladta. Úgy tűnik, most nem fejtett ki különösebb aktivitást ezen ügyben, bár néhány cikkhez kétségtelenül szolgáltatott adatokat.

Cornides Dániel *Anzeigen*-beli ténykedéséhez is csak néhány adatot találtunk. Tersztyánszky néhány Cornideshez írt leveléből érdekes dolgokat tudhatunk meg a folyóiratot kiadó társaságra vonatkozóan. Augusztus 23-án azt írja Tersztyánszky, hogy a társaság csak azokat hajlandó tagokká választani, akik a folyóiratot írják. Cornidest ő már szóba hozta, s amikor ő és más tagok óhajtják csatlakozását, és a megfelelő alkalom is meglesz hozzá, taggá válhat.⁵³ November 23-i levelének mellékleteként elküldte az 1771. november 5-én Frankfurt am Mayn-ban megjelent *Journals-Anhang* első levelét, amely az *Anzeigen* megindulását és tematikáját ismertette. A társaság egyébként Cornidestől Erdélyről vár cikkeket, mégpedig a

51. Uo. 103.

52. Tersztyánszky levelének ide vonatkozó szövegét Dobai Cornideshez írt leveléből idézzük (Evangélikus Országos Levéltár, Arch. gen. eccl. V. 36/3. f. 142.): „... Adnecto ... Tibi impressum, ex quo cognosces uberius, quid ego adjunctis mihi quibusdam sociis, non quod Ungariam solum vel Austriam, sed quod universam, ut vocent Monarchiam Austriacam occeperim, vellem ego quemadmodum Te ita Danielem meum nostram in Societatem recipi, hac lege ut nobis et commilitones dignos hoc nomine procuraretis, Tu in partibus eis et Trans Tybiscanis, ille vero in Transylvania, et si quid commemoratione dignum occurreret, id mature significaveritis.” — Dobai az alábbiakat írta ekkor Cornidesnek: „... Mihi quoque missum est 14. Julii 1771 per Tersztyanszki Ankündigung von der Herausgabe der Kaiserl. Königl. privilegierten Anzeigen aus sämmtlichen kaiserl. königl. Erbländern Wien gedruckt mit von Ghelenschen Schriften 1771. ... Ego tenuitatis meae non immemor, talia doctoribus ac validioribus offerenda rescripsi, nosti Tu, si quis alter illud nec studium juvat, si nihil adferat famam praeter inutilem.”

53. „Ob die K. K. Privilegirten Anzeigen, welche allhier mit dem Monath Julius dieses Jahres angefangen haben, in Ihren Gegenden bekannt sind beliebe mich Ew. Wohledlgeb. zu berichten. Die Gesellschaft, welche sie verfasst, ist geneigt, dieselben zum Mitgliede anzunehmen: ich habe ihr eine Schilderung von Ihnen gemacht: und wann Ew. Wohledlgeb. Beytritt von mir und andern gewünscht wird: so sind anderer Seits die Obliegenheiten gar nicht beschwerlich.” (Evangélikus Országos Levéltár, Arch. gen. eccl. V. 36/2. f. 14.)

mellékletként küldött ismertetés 4., esetleg 5., továbbá a 6., 10., 11., de különösen a 12. pontjában foglaltakról. Ezek a frankfurti híradás számozása szerint: a tudományokban és nyelvekben jártas férfiak ajánlása, esetleg könyvismertetések, könyvtárak, kéziratok és más újtemények ismertetése, kereskedelmi és mezőgazdasági ügyek, de különösen a bányászattal kapcsolatos dolgok közzétételére vonatkozó számok. De más olvasásra méltó anyag is érdekes, mondja Tersztyánszky.

A tagok nevei titokban tartandók mindaddig, míg magyarországi, erdélyi, horvátországi stb. tudós és iskolázott férfiak belépése által a létszám nem lesz teljessé. Majd akkor fognak egyszerre megismerkedni pártfogójukkal. Erdélyből Cornidesen kívül más is tag lehetne.⁵⁴

A Cornides által írt és eddig kezünkbe került levelekben találtunk adatot arra, hogy Cornides — Erdélyből való eltávozta után is — tényleg próbált másokat rávenni az *Anzeigen*be való írásra. Így pl. Szarka Károlyt.⁵⁵ Azt kéri Tersztyánszky, hogy a cikkeket német nyelven küldjék el neki.

Czirbesz Jónás András Cornidesnek rendszeresen beszámol arról, hogy mely témákról küld cikkeket az *Anzeigen*nek. Ha Cornides az *Anzeigen* első számaiban magyarországi dolgokról olvas, azt Benczúr, vagy valaki más szerezte — írja talányosan.⁵⁶ Az utalás esetleg Kollárra, vagy magára Czirbeszre vonatkozik. 1772 tavaszán már azt olvashatta Cornides, hogy Czirbesz három numizmatikai cikket küldött a tudós társaságnak Bécsbe, a

54. „Die Gesellschaft erwartet nun von Ew. Wohledlgeb. Siebenbürgische Beyträge zu ihren Blättern: Um derenselben eine kurze Anleitung wegen der zu wählenden Materien an die Hand zu geben, habe ich den Frankfurter Journals-Anhang hier beygelegt, in welchem der Plan, nach welchem die Anzeigen verfasst werden, kürzlich enthalten ist. Ich glaube Siebenbürgen würde ziemlichen Stoff geben können zu No 3. 4. vielleicht auch 5. ferner 6. 10. 11. besonders aber 12. da dermalen die reichsten Gruben in Siebenbürgen sind. Wie dem die Gesellschaft wünschte besonders von dem Nacsager Bergwerke und dessen Ausbeute eine umständliche Nachricht zu erhalten. Der 14te Artikel nimmt alles an, was lesenswürdig ist.

Die Nahmen der Mitglieder sind dermalen noch ein Geheimniss, bis ihre Anzahl besonders durch den Beytritt gelehrter und geschulter Männer in Ungarn, Siebenbürgen, Croaten etc vollständig geworden. Wo sie sodann auf einmal mit ihren hohen Protectore sich bekannt machen werden.

Können daher dieselben noch jemanden in Siebenbürgen, welcher Kräfte und Willen hätte mitzuarbeiten: so belieben dieselben ihn dazu einzuladen. ...” (Uo. f. 17., a melléklet: f. 15.)

55. „Tersztyanszky, in evulgandis illis Ephemeridibus, quae sub nomine der Anzeigen circumferuntur, socio primario, rem feceris longe gratissimam, si Tuas de particulis quibusdam Historiae Hungaricae opiniones, Relationibus eruditus inserendas, interdum submiseris. Rogat autem, ut quae elucubratus fueris, lingua germanica vestias, etsi ad eum ipsum latinas dare possis epistolas. Si quando ad eum scripseris, suaserim, ut *Spectabilis* titulum ei tribuas. Quare autem eius consilii Tibi auctor sim, vel me tacente facile coniecero. Libelli Tui exemplum unum etsi iam antea abs me acceperit, rogavit tamen et alterum, quod ei ultro exhibui.” (A levél eredetije: OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 764. f. 15. — fogalmazványa: MTAK Kézirattára, Magyar irodalmi levelezés, 4r. 57/III. f. 437’.)

56. „Lesen Sie auch die Wiener Real-Zeitung, oder die Wienerischen Gelehrten Anzeigen? Wenn in den Anzeigen Ungr. Sachen vorkommen, so haben sie dem Benczúr, oder noch ein andern zum Verfasser.” (MTAK Kézirattár, Magyar irodalmi levelezés, 4r. 60. nr. 75., 1771. szept. 13.)

társaság ágensének, Tersztyánszkynek erőteljes ösztönzésére.⁵⁷ Bár 1772. január 30-án kelt levelében Czirbesz nincs valami nagy véleménnyel Tersztyánszkyről, nem is bízik túlságosan benne,⁵⁸ mégis az általa szerkesztett *Anzeigen* egyik legbuzgóbb munkatársává vált. Iglón nem volt más választása, mint elfogadni az *Anzeigen* — ténylegesen Tersztyánszky — által felkínált lehetőséget. Ha nem ezt teszi, sok kortársához hasonlóan a névtelenségbe süllyed, s csak a maga szórakoztatására írogathat.⁵⁹ A szenvedélyes műgyűjtő az előzőt választotta. Saját bevallása szerint mindig sietve kellett dolgoznia, a témákat nem érlelhette ki eléggé.

Tersztyánszky sürgetései szinte folytonosak. Az *Anzeigen* számára a Kárpátok természeti leírása mellett gyakran recenzál Magyarország történetével foglalkozó könyveket.⁶⁰ 1772 végén már arról értesíti Cornidest, hogy a Kárpátok leírásából már csak az állatvilág van hátra.⁶¹ Levelezésük aztán néhány évig szünetelt. 1775-ben, levelezésük újraindulása után szintén minden levélben szerepel az *Anzeigen*. Nemcsak azokról a témákról beszél, amelyeket ő dolgozott ki. Néha segítséget kér barátai számára is. De soha nem nevezi meg azt a személyt, aki számára anyagot kér, mikor az egy-egy téma igényes feldolgozására tesz kísérletet. Így pl. a cigányok történetét egyik barátja — a királyi gondoskodás szellemében — dolgozza fel: azok eredetét, hagyományait, szokásaikat, életmódjukat, öltözködésüket,

57. „... der Gelehrten Gesellschaft nach Wien drei numismatische Aufsätze zugeschickt habe. ... Herr Agent Tersztyanszky lag mir so viel in Ohren, auch was numismatisches der Gesellschaft, da sie die Güte gehabt, ein paar andere magere Aufsätze, sehr gütig aufzunehmen, einzuschicken. Mehr aus Ungeduld als langwilliger Entschlüssung geschah es, dass ich, um den Zudringen des Herrn Agenten, nicht so viel ausgesetzt zu seyn, ihm drei numismatische Ausarbeitungen überschiekte. ...” (Uo. nr. 78. 1772. márc. 14.)
58. „Der anonymische Gegner, der, den Ihnen so sehr gewogenen Canonicus Kerchelich, abhalten wollte, Ihnen auf alles das, was Sie von ihm zu wissen verlangten, zu antworten, ist vielleicht Herr Tersztyenszky selbst. Sie kennen diesen Mann von Pressburg aus und ob ich gleich mit ihm Briefwechsel stehe, so traue ich ihm doch nicht zu viel. Seine Pressburger listigen Griefe(!), sind ihm zur Gewohnheit geworden, und er bedint sich derselben bis diese Stunde auch seinen intimsten Freunden zum Nachtheil, wenn er nur seine eigene Rolle, mit Vortheil spielen kann. Mit dem Herrn Hofrath Kolar, ist er auch schon, seit einem Jahre zerfallen. Die beste Ankunft hierüber, wird Ihnen wohl der Brief des gelehrten Herrn Canonicus Kerchelich selbst geben.” (Uo. nr. 77. 1772. jan. 30.)
59. „Das Feld, welches ich wenigstens mittelmässig gut, bearbeiten wollte, und die Umstände, in welchen ich lebe, nöthigen mich dazu. Ich habe in meiner ganzen Gegend keinen einzigen Freund, den ich in diesem Fach der Wissenschaften zu Rathe ziehen könnte; keine andere Büchersammlung auch nicht, ausser meine eigene Bibliothek. Wie unvollständig ist aber diese zur Zeit noch? ... Ja, meine zahlreiche Familie, die ich vorzüglich versorgen muss, gestattet mir nicht mehr, theure und grosse Werke anzuschaffen. Daher müssen Freunde erhalten, und das, was mir fehlt, ersetzen. ...” (Uo. nr. 86. Levél Cornides Dánielhez, 1776. márc. 5.)
60. „Ausser den numismatischen Aufsätzen, arbeite ich auch eine Beschreibung der Carpatischen Gebürges ... Man hat es mir aufgetragen, neue Schriften, welche die Geschichte von Ungarn betreffen, recensire auch doch seltens. Mein Haupt Augenwerk geht aber auf das Numismatische. ...” (Uo. nr. 78. 1772. márc. 14.)
61. „Jetzt beschäftige ich mich, mit dem Pflanzreich dieses Gebürges. Dann bleibt mir noch das Tierreich übrig, welches auch noch, in diesem Jahrgang, zum Vorschein kommen soll. ...” (Uo. nr. 80., 1772. nov. 14.)

betegségeiket, bűneiket és kicsapongásaikat, nyelvüket és hasonló dolgokat.⁶² Valószínű, hogy Cornides a folyóiratnak nem vált állandó munkatársává, azaz a társaság tagjává. Sajnos Cornides válaszlevelei után eddig hiába kutattunk, pedig már Czirbesz is ki akarta adni kettejük levelezését.⁶³

Benczúr József levelei között is több akad, amelyben az *Anzeigenre* vonatkozó adatokat találunk. Egyik Kollárhoz írt levelét már idéztük, mégpedig azt a részt, amelyből Csóka Kollár és a folyóirat közti közvetlen kapcsolatra következtetett, szerintünk alaptalanul. Ha a levél teljes szövegét megvizsgáljuk, abból az is kiderül, hogy Benczúr itt közölte Kollárral, hogy az *Anzeigen* első évfolyamában háromrészes cikket írt az erdélyi fejedelmekről. „Ha tudtam volna, hogy Te ebben a témában már korábban és ebben az évben is, mégpedig az udvar megbízására dolgoztál és azt az államtanácsnak ajánlottad, szívesen elálltam volna e munkától.”⁶⁴ Ha

62. „Einer meiner Freunde, ein fleissiger Mitarbeiter an den gelehrten Anzeigen, bewegen durch die Allerhöchste Sorgfalt, unserer gnädigsten Landesmutter, für die Regierung des armen *Ziegeunervolks*, arbeitet an einen Versuch, die Geschichte dieser Nation betreffend, ihren Ursprung, Sitten, Gewohnheiten, Lebensart, Kleidung, Krankheiten, Laster und Ausschweifungen, Sprache und dergleichen betreffend. . . .” — „Die Stelle aus dem Muratorius von den Ziegeunern, hat Herr v. Tersztyanszky schon mit uns communicirt. Ich vermuthete gleich, es muss diese Anekdote von Ihrem Fleiss ferrühren. Vielleicht wird Herr Past. Seyfert dem ich dieserwegen auch gebeten, gute Materialien zur ziegeuner Geschichte für mein Freund, verschaffen.” (Uo. nr. 81., 1775. febr. 3. — nr. 82. 1775. apr. 4.) — A szóban forgó cikksorozat, a magyarországi cigányok történetének és jelen helyzetének, szokásainak stb. leírásával az *Anzeigen* 1775. nr. 20. — 1776. nr. 20. közti számaiban jelent meg. A szerző: Augustini Ab Hortis Sámuel. (Vö. *Anzeigen*, 1776. nr. 20. *ab H.* monogramm!)
63. Czirbesz 1776. március 5-én kelt levelében (nr. 86.) kéri Cornides hozzájárulását a barátok közti szétosztásra, nevek elhagyásával történő 50–60 példány ki nyomtatásához.
64. A levél eredetije: Soproni Állami Levéltár, Fond XIII/9. A Kollár család iratai. Fasc. XIII. Nr. 609. 1771. dec. 28.
„Amoris Tui singularis, quo me hucdum complecti pergebis evidentissimum argumentum derivo ex scheda, quam, mense hoc ad Dn. Tersztyenszkyum exarasti. Exponis quippe candide, quid excipias . . . notulas, quas ego in nonnullos articulos triplicis compositionis cum Principibus Transilvaniae factae cum Tersztyanszkyo communicavi, ille vero ephemeridibus, quam cum sociis procurat, inseruit. Precibus eius multi deferendum, et ex eo genere studii, quo imprimis delector, non nihil submittendum existimabam. Si scivissem Te in materia hac vel antea iam, vel anno hoc, et quidem iussu aulae laborasse, et consilio status obtulisse, supersedissem lubens labore hocce. Ceterum, cum significes, cum Tuis ea, quae in Ephemeridibus evulgata sunt, non convenire, illam favorem mihi expeto, ut errores, in quos prolapsus sum, detegas. Lubens systema, quod mihi formavi immutabo, ea imprimis de caussa, ut si quid imposterum scriberem, error emendari possit. Praeterea, Te rogo enixissime, ut illis, quae imposterum Tersztyanszkyo sum missurus, limam prius admoveas, et quidquid Tibi displicuerit, expungas, emendes et atque immutes prius, quam ille ephemeridibus inseruerit. Si vero gratiam hanc abs Te consecutus non fuero, nihil in posterum Tersztyenszkyus est a me accepturus. Paraveram iam notulas submittere, quae volebam in transactionem Bocskaianam, sed laceravi eam heri, neque amplius eae locum(?) in ephemeridibus sunt consecuturae. Malo alias materias deligere.” A szóban forgó cikkek az *Anzeigen* első évfolyamának 12., 14. és 23. számaiban találhatóak v. V., v. G. és B. monogramokkal.

Kollár lett volna az *Anzeigen* tényleges szerkesztője, vajon megjelentette volna-e barátjának övétől eltérő véleményét? Egyébként e levélben is kifejezetten az szerepel, hogy a folyóiratot Tersztyánszky szerkeszti. Vagy a jó barátot és akkoriban rendszeres levelezőpartnert, a közben Pozsonyról Késmárkra távozott Benczúrt is tudatosan és együtt tévesztette volna meg Kollár és Tersztyánszky? Nyilván nem erről van szó, hanem arról, hogy az *Anzeigen* mögött nem állt ott irányítóként Kollár, miként azt szakirodalmunk Csóka alapján szinte egyöntetűen állítja.

Benczúr Kollárnak is elmondja aggályait egy másik, 1772. február 12-én kelt levelében: Tersztyánszky lapjában hasznosak volnának a földrajzi és természettudományi közlemények, de a magyarok ilyesmivel csak kevesen foglalkoznak. Leszögezi: „Semmi részem nekem e folyóiratban.” Három vagy négy közleményt ugyan Tersztyánszky kéréseitől legyőzve küldött, de Késmárkon nagyon sok a dolga, nem is ér rá ez idő szerint ilyesmivel foglalkozni.⁶⁵ De két hónap múlva, április 10-én Dobaihoz már ismét az *Anzeigen* ügyében írt: Tersztyánszky a ruténokról különösen azok szokásairól akar cikket az *Anzeigen*-ben. Ha Dobainak van valami anyaga, küldje el azt Tersztyánszkyknak, vagy neki.⁶⁶

Benczúr ezen egymásnak ellentmondó levelei valószínű kapcsolatban állnak azzal, amit Czirbesz írt 1772. január 30-án Cornidesnek: Tersztyánszky már egy éve összekülönbözött Kollárral.⁶⁷ Talán ezért írt mást Benczúr Kollárnak, mint Dobainak. De ez az állapot nem tarthatott sokáig, mert Kollár a következő évben (sőt valószínű már 1772-ben is) szerzőként szerepel az *Anzeigen*-ben.

Valami előttünk ismeretlen oknál fogva Tersztyánszky 1775-ben nem közölte a Benczúr által hozzá küldött írásokat. Májusban erről panaszkodott Czirbesznek: már mintegy tíz írását hiába küldte el, nem tudja miért nem jelenteti meg azokat Tersztyánszky.⁶⁸ Kollár sem válaszolt neki ekkor, de ez nem különös dolog, mert mielőst valami rendkívüli munkát bízott rá

65. Itt is csak a levél egy részét idézi Csóka, *Mária Terézia ...* (36. sz. jegyzet), 99. Nem idézi a levél ezen részét: „Mihi in ephemeridibus illis nullae sunt partes. Tres vel quatuor relationes Tersztyenszkij precibus victus, submisi, neque enim mihi vacat, cum hic quoque laboribus obruar. ...” A levél eredetije: mint az előző jegyzetben. Nr. 614. 1772. febr. 12.

66. „Dominus Daniel Tersztyanszky, quem in Wienerisch Anzeigen laborare Tibi constabit, desiderat nonnulla, quae Ruthenos concernunt. Vellet im primis edoceri de consuetudinibus quas observant in celebratione novi anni, Bacchanaliorum, observatione ieiunii, celebratione paschatis, pentecostes, in puerperis, baptismo, nuptiis sponsalibus, sepultura, in conjugio, educatione liberorum, alia addit, se observasse, eos in festis nativitatis magnam copiam straminis in hypocausta congressisse, idque integra hebdomade retinuisse. Superstitiones quoque connotandas esse existimat. Si quid hoc ad argumentum colligere potueris, communica quaeso, cum eodem vel necum.” (OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 784/1. f. 87.) — A ruténokról nem jelent meg az *Anzeigen*-ben a kívánt cikksorozat.

67. Vö. az 58. sz. jegyzettel.

68. „A Domino Archivario Nova (Gelehrte Anzeigen) ad me a mense non veniunt. Quae caussa? num ad Te perferuntur? forte mihi indignatur? Fere 10 meas meditationum non inseruit. Displcebant, vel alia fuerit causa.” (OSZK Kézirattár, Leveléstár, Benczúr József Czirbeszhez, 1775. május 15.)

az uralkodó, elfoglaltságára hivatkozik az, s egyébként sem szívesen ír levelet.⁶⁹

Az utolsó két évben az *Anzeigen* rendszeres munkatársává vált Johann Seivert⁷⁰ és Kriebel János⁷¹. Korábban a már említettek mellett Klein Sámuel⁷² és talán annak atyja, Mihály, valamint Ab Hortis Sámuel⁷³ az, akik rendszeresen dolgoztak e folyóiratnak. Alkalmilag, egy-egy beküldött levéllel, tudósítással mások is megtisztelték a lapot, így Perliczi Dániel és Weszprémi István⁷⁴, Csapó József⁷⁵ és mások⁷⁶.

Maga a folyóirat az előzetes híradáson és tervezeten kívül is ad jelzéseket a kiadó társaság létformájáról. Az első évfolyam elé, 1772 januárjában írt előszó nemcsak a kilenc évvel korábbi tervet és az azt megakadályozó nehézségeket említi, hanem azt is, hogy a társaság, amelyet kitarító munkával sikerült létrehozni, már nem magyarországi tudós társaság, hanem az örökös tartományokban élő tudósokat igyekszik összefogni, s azok nagy része nem Bécsben él. A tagok hivatalos elfoglaltságaik mellett dolgoznak a közhaszon érdekében, s másokat is kérnek írásaik beküldésére. De nem mindent tárnak az olvasók elé, mert a tapasztalat arra tanít, hogy veszélyes még baráti körben is kinyilvánítani szándékaikat.

Évenként megvizsgálja a bevezető cikk, hogy mennyire tettek eleget a tervezetben kitűzött feladatoknak. Már 1772-ben hiányolja maga a szerkesztő is pl. a működő üzemekről való leírásokat. Minden nehézség ellenére mégis a munka folytatása mellett döntöttek, s ehhez bátorító és támogató mecénásokat keressenek.

1774-ben eltértek az eredeti célkitűzéstől. Az ok: nagyon tartalmas tudományos cikkeket kaptak [elsősorban Kriebel Jánostól], s méltánytalan lett volna azokat nem kinyomtatni, és ezáltal másokat is hasonló munkára ösztönözni.

Az 1775. évfolyam elé v. C. monogrammal⁷⁷ jelent meg az előszó

69. „Unum adhuc in caussa Schneideriana scribere possemus ad Dominum Tersztyensky, ut ille nobis mentem Kollarii significaret. Vir hic est occupatus, si aliquem ab Augusta labore extraordinarium impositum habet, non rescribet. Aliunde non lubenter dat epistolas.” (Uo. 1774. november 17.)
70. Ő a *Siebenbürgische Briefe* szerzője 1775–1776-ban, legtöbbször S** monogrammal.
71. Jelentősebb cikksorozatai: a magyarországi nyomdászattörténetírásról szóló (Vö. *Magyar Könyvszemle*, 1982, 26–31.), a Thököly család történetéről, Eperjes város történetéről és más rövidebb cikkek. Névjele általában: K – 1.; K. 1., de előfordul a K. alak is.
72. *Anzeigen*be írt cikkeit is felsorolja Wurzbach, C.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich*. 12. Bd. Wien 1864. 56–57. Nevének jelzett rövidítései: J. S. K. Th. C. – J. S. K. – K. – K. n. S. in E. – J. S. K. in E. – Két cikksorozata jelölés nélküli.
73. Leggyakoribb névrövidítése: ab H.
74. A Perliczi és Weszprémi közti, *Anzeigen*ben levő polémiáról l. Szelestei N. László: *Perliczi János Dániel (1705–1778)*. = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1978*. Weszprémi latin nyelven írt levelét, melyben Perliczi cikksorozatát cáfolta, a társaság elküldte Perliczinek, aki azt németre fordította és válasszal együtt küldte vissza megjelentetésre.
75. *Anzeigen*, 1773. nr. 34. (I. Cs. Med. D.)
76. A betűjellel megjelölt szerzők egy részét nem tudjuk konkrét személyhez kötni.
77. Nem tudjuk, ki a szerző.

(1776 elején). Hogy a tagok nem tudnak teljesen megfelelni a tervezetben megadott célkitűzéseknek, annak oka, hogy a tagok többsége távoli helyeken lakik és hivatali kötelességei mellett csak kevés ideje marad. Ezért nem szerepelnek a gazdasági változásokról való leírások. Aztán meg nem is tudják mindig időre elkészíteni dolgozataikat. Így a közlésre küldött cikkek választéka tovább csökken. Ezen kívül az olvasók különböző adottságúak, ízlésűek és gondolkodásúak. Mindenki várakozásának meg akarnak felelni, a nőkének is.

Az utolsó évfolyam elé, a folyóirat megszűnésekor írt előszóban a szó-
kásos nehézségek említése ezen előre jelzett problémákra utal. A váratlan, hihetetlen dolgok felmerülését nem tudjuk értelmezni. Mindenesetre ezt a „búcsúszt” író kiadó úgy véli, hogy a tervezetben megígért, de elmaradt dolgok helyett újakkal kártalanították az olvasókat. Így pl. a korszak kedvenc tudományához tartozó éremtani dolgozatokkal, vagy történeti ismeretek közlésével.

Az *Anzeigen*-re vonatkozó adatainkat összegezve az alábbiakat mondhatjuk el:

A folyóirat létrehozása és 5 éven át való megjelenése Tersztyánszky Dániel érdeme. A megindulást megelőző tervezet szerint — és a lap címe szerint is — egy a közhasznót az egész monarchiában szolgáló, változatos tartalmú hetilap megjelentetését tűzte ki célul a Filippides von Gaya alsó-ausztriai államtanácsos irányításával működő társaság, s királyi engedéllyel kezdte meg működését. A folyóiratban és a magánlevelekben előforduló terminológia szerint a folyóiratba írók egy része a társaságnak is tagjává vált (Mitglied), mások csak közreműködők maradtak (Mitarbeiter). Ezen adatok ellenére úgy tűnik, hogy a társaság csak formális volt. A folyóirat jó színvonalon tartása már kezdetben sem volt könnyű. A Bécsben élő nem magyarországi tudósok cikkei elsősorban a hasonló profilú, s szintén Bécsben megjelenő *Realzeitung*-ot tették nívós folyóirattá. Ám Tersztyánszky a kezdeti lendület kimerülte után (1773-tól) magyarországi, elsősorban evangélikus vallású tudósok bevonásával, azok tudományos igényű cikkeivel töltötte meg folyóiratát. Abban a szellemben, amelyben az 1763. évi, az ő ösztönzésére megfogalmazott Kollár Ádám-féle magyarországi tudós társaság-tervezet, és az azzal kapcsolatos vélemények alakítottak ki benne. Úgy tűnik, hogy a felkínált lehetőséggel nem élt még evangélikus tudósaink mindegyike sem. S bár a folyóiratban jelentős Magyarországra vonatkozó cikkek és cikksorozatok láttak napvilágot, mögötte nem állt magyarországi tudós társaság. Megszűnésének az a legvalószínűbb oka, hogy teljesen elvesztve folyóirat-jellegét, elveszítette közönségét is, sőt a néhány szerző, hivatalos elfoglaltsága mellett, nem győzte hetente teleírni az íves terjedelemben megjelentetett folyóiratot. A megjelent évfolyamok színvonala azonban méltán számot tarthat művelődéstörténetírásunk eddigiekénél nagyobb érdeklődésére.⁷⁸

78. További kutatási feladat annak kiderítése, hogy milyen szerepet játszott a folyóiratot kiadó társaság irányításával és felügyeletével megbízott Filippides von Gaya tanácsos. Miért indították meg az *Anzeigen*-t, mikor előtte évben indult meg a *Realzeitung*? Kik voltak a ma ismerteken kívül a társaságnak tagjai? Kik

Kollár Ádám és Tersztyánszky Dániel kapcsolatáról az általunk tárgyalt 1763. évi tudós társaság-tervezet, továbbá az 1771—1776 közt megjelent *Anzeigen* körüli vizsgálódásaink arra az eredményre vezettek, hogy újabb szakirodalmunk alaptalanul tulajdonította Kollár Ádámnak mindkettőt. Az 1763. évi tervezetet ugyan az ő kézírásában kapta meg véleményezésre(!) Dobai Székely Sámuel, de megalkotásában szerepe volt Tersztyánszkynek is. Az *Anzeigen* és az azt kiadó társaság irányításában pedig Kollár egyáltalán nem vett részt, még a háttérből sem.

---

voltak csak munkatársak? Milyen volt Emerich Bader könyvkereskedő szerepe? Vajon csak ő viselte a kiadás költségeit? Változtatott-e a beküldött cikkek szövegén a szerkesztő Tersztyánszky? Vajon a magyarországi történelem egységes nézőpontja tőle, vagy a szerzőktől származik? A most közöltek Kollár szerepének gyengítése mellett Tersztyánszky személyének fontosságára utalnak. Erre a cikkünkben közöltek kívül is találhatunk adatokat. Vö. *Tersztyánszky Dániel iskolai újság-tervezete*. = *Magyar Könyvszemle*, 1976, 390—396.

FÜGGELEK

I.

A KOLLÁR ÁDÁM ÁLTAL MEGFOGALMAZOTT 1763. ÉVI TUDÓS TÁRSASÁG-TERVEZET (Levél Dobai Székely Sámuelhez. 1763. február 4.)

Quod diu multumque cum animo meo reputavi, id nunc tecum, homine mihi amicissimo, communicare placet, ut si quam utilitatem somnio meo subesse arbitraris, prudentissimis rem omnem consiliis tuis adjuves, sin vero secus tibi videbitur vanissimum propositum, aequis iustisque rationibus, animo meo expellas. Societati cuidam nomen meum dare meditor. Vis igitur scire cui? Nempe Societati Hungaricae, Historiae patriae Naturalis, Oeconomicae, et Civilis studiosorum, cuius te membrum esse ex animo vellem. Enimvero quae Dei benignitas est, non deessent nobis Viri, qui ista in societate utiles patriae et cum laude esse possent. Institutum illius omne his paucis contineretur legibus:

- I. Quivis nomine Hungarico census, cui demumcunque religionis instituto addictus sit, Societatis Nostrae ius habeto.
- II. Eam Historiae Naturalis, Oeconomicae et Civilis partem deligere, quam qui is volet integrum esto.
- III. Mense quolibet semel animadversiones suas et inventa praecipua brevissime adnotare, et per publicum cursorem cum sociis communicare tenentur.
- IV. Animadversiones ad socios missae ultra philyram dimidiam ne procedunt.
- V. Adversaria cuilibet sociorum sunt, ad quae sociorum inventa quivis referto.
- VI. Quivis socio primum vicino mittito, et misso in folio quilibet diem et consulem, quo porro ad socium vicinorum miserit, adnotato.
- VII. Praeses et Historicus Societatis pluribus Sociorum votis electi, perpetui sunt.
- VIII. Praeses bono societatis et publico procurando studeto.
- IX. Societati ab Historiis selecta Sociorum inventa, praesidis consilio, nitide perscribito, et iuris publici facere adnitor.

Audivisti igitur Instituti Leges, quae tametsi succinctae prorsus sint, totius tamen Instituti Naturam exhibent. Nam ut in regno nostro, privato quopiam in loco aut urbe eruditorum hominum societas coalescere unquam possit, equidem despero: hac autem ratione non aegre credo, creari posset. Argumentum deinde est utilissimum simul et iucundissimum. Cum enim socii per omnes regni provincias sparsi esse possent, non difficulter patriam nostram brevi verius nosceremus. Sed imprimis animadversiones et inventa oeconomica laudem simul et utilitatem haberent singularem. In historia civili quam diligentissime curaretur: ut eruantur vetera, et praesentia fide optima ad posteritatem transmittantur. Enimvero diu multumque haec, ut dixi, mecum expendi, neque inveni causam, cur hoc genus societatis apud nos institui non possit. Unum fortassis multos deterreret, aut impediret in cursorem publicum aeris impendium; verum hoc ratione non una tolli potest; nam primum socii Numerum duodecimum excedere non deberent, deinde si istud etiam molestum esset,

reperitum iri spero amicos meos, qui immunitatem isto ab onere sociis ab Augusta obtinerent. Tentandum igitur aliquid esse et quid efficere possimus experiendum. Nam ut pulchre Theocritus meus: *εν τροιην πρωμεινοι ηλθον αχαιοι*. Tentando et Graeci tenuerunt moenia Trojae.

Tu itaque de omni hoc sive somnio sive proposito meo, quid rei veritate sentias, fac me proxime certiolem. Vellem communices eruditis vestris Debreczeniensibus et Patakiensibus. Nam si rem illam fieri posse existimas, coalescere prius deberemus, et qui esse vellemus nos noscere, quam immunitates ab Augusta petere. Vale. Scribebam in Augusta Bibliotheca ad diem IV. Febr. MDCLXIII.

Ex asse Tuus
Adamus Franciscus Kollar

Lelőhely: Budapest, Egyetemi Könyvtár, Tudós levelezés.

II.

SINAI MIKLÓS DEBRECENI PROFESSZOR VÉLEMÉNYE AZ 1763. ÉVI TUDÓS TÁRSASÁG-TERVEZETRŐL

Részlet Sinai Miklós 1763. március 19-én
Dobai Székely Sámuelhez címzett leveléből

Ingentem laetitiam mihi adtulerunt Literae Tuae, quas Eperjesino die 18 Februarii ad me pro solita Tua humanitate dedisti: praeterquam enim quod rerum priscorum documentis eximiis eae graves fuerunt; insuper adiunctas habuerunt Amici tui Illustris Literas, quae quia sollicitudinem laude dignissimam de promovendis per Hungariam rerum utilissimarum studiis haud obscure prae se tulerunt, cupidissime a me lectae sunt. Communicavi eas illico non tantum cum Collegis meis Doctissimis: sed et cum quibusdam ex Primoribus Urbis nostrae, item cum aliis, qui artem medicam inter nos profitentur; quos in Historia Patriae Naturali ac Oeconomica viris digna proferre posse existimaveram. Illorum quidam adhuc deliberant, alii vero forte ipsimet animorum suorum sensus ad Te per Literas perscribent. Ego vero quid de toto hoc negotio sentiam, quandoquidem ita, Vir Amplissime, Voluisti, hisce candide significabo.

Praeclara quaevis ac summa in hoc genere studiorum a Viro Clarissimo ac Amplissimo Domino Adamo Francisko Kollario expectare nobis licet. Quantum is possit satis iam ostendit Juris Patronatus Apostolicorum Hungariae Regum iudiciosa et erudita Historia. Avide expectat orbis eruditus, et Bibliothecae Caesariae Catalogum a Lambecio et Nesselio congestum ab eodem accuratius digestum et observationibus locupletatum videre; cuius rei spem publico factam fuisse a Viro Clarissimo, non ita pridem ex Actis Eruditorum Lipsiensibus didici. De eo ergo dubium nullum, habere posse, societatem hanc fieri geritur, in hoc Illustri Viro Caput ac Praesidem dignissimum, qui non tantum moderandae eidem cum laude praeesse possit, sed et gloriae Patriae nostrae Literatae, limites longe ulterius, quam forte a maioribus factum fuerat, promovere. Quaestio igitur tantum circa leges eiusdem propositas locum habere potest, an non nimirum incommodis quibusdam eae laborent, quae olim progressus eiusdem impedire possent. Voluissem ut id clarius expressum fuisset an Praeses ac Historicus Societatis, ad quorum manus ultimum selecta sociorum inventa transmittentur, tantum potestatis in ea habituri sint, ut mutare eadem ac corrigere pro arbitrio possint, atque ita typis exscribenda tradere, vel minus. Si prius foret id facile laedere honoris studiosiores posset. Si vero posterius, verendum esset, ne quandoque minus accurata submittentur.

Ad haec praecavenda utilissimum omnino foret, si bis saltem singulis annis conveniretur, et socii praesentes rationum momenta in commune conferrent. Tunc errore corrigi et superflua reiici possent. Deinde video, quod in his Legibus supponatur, ubique, quod Socii qui futuri sunt, otio honesto, ac subsidiis ad haec tractanda necessariis abundabunt. Sapienter id pridem pro Scopio huius Societatis: his enim si destituantur non posse eos exspectatione publica aliquid dignum praestare, certum est. His affluere eos qui tanta cum gloria Societatum Regiarum Parisiensis, Londinensis ac Berolinensis membra sunt, nemo ignorat. Iam Tu ipse iudicato, Vir Nobilissime, an inter Nos aliquis saltem numerus Doctorum Virorum, qui ab utrisque hisce rebus bene paratus esset? Provida Principum dispositio, et publica praemia huic defectui unice mederi possent. Ne quidem quod attinet, quo minus Societati huic nomen dare audeam, id efficit, quod primere(?) videam ea mihi pleraque deesse, quae in Sociis huius ordinis necessario adesse debent. Lucianus festine olim dixit Jovem quem oderit Paedagogum eum facere. Parum adest, quin in me convenire hoc dictum agnoscam. Laborum enim Scholasticorum mole ita premor, ne dicam, obruor, ut ad studia quaedam privata tractanda, ad quae naturalis me genius trahit, vix tempus aliquod suffurari possim. Sed mea subsidia ad Civilem Patriae Historiam pro dignitate excolendam (aliis enim partibus manus equidem admonere nollem) ad manus mihi sunt. Licet enim alibi obvia satis sint, nobis tamen nomine tantum nota sunt Byzantinorum Scriptorum Baronii item Raynaldi, Dachierii, Du Chesnii, Mabillonii, Pezii, aliorumque veteris aevi monumentorum refertissima Volumina. Si quid ergo, non obstante, hac penuria Subsidiarum, in publicum proferendum esset, id non alia re constare posset, quam si Diplomata ac Literas Nobilitares nostrorum hominum inspicere ex iisque aliquid ad illustrationem Historiae in lucem edere audiret. Eas vero avaris, ut plurimum manibus premi antiqua et pene obsoleta querela est. Et nescio an non venia quadam digna sit haec nostrorum tenacitas; quum videremus unica saepe vocula detecta in periculum amissionis bonorum suorum incidere eosdem in Foris Regni nostri publicis. Plura hac de re non addam, nisi hoc unum subiecero: gavisurum me impense fore, si hanc societatem erectam ac florentem videre aliquando contigat. Tempus enim iam tandem aliquando esset, quo et Patriam, et nosmet ipsos melius nosceremus, et sinistram extraneorum de nostrae gentis eruditione opinionem ipsis rerum documentis repelleremus.

Caeterum satis praeclare mecum nunc actum esse putabo, si per Te, Amplissimo Collario insinuatius fuero hac nomine, quod quas Literas is in deliciis habet, easdem et ego impense amem; quas ut pro virili per Patriam promovere possem, percuperem notitiam aliquam cum eo contrahere, quam per commercium deinde Literarium alere ac augere liceret. Ego sane felicem me multis nominibus esse praedicavero, si aditum aliquem familiarierem in Bibliothecam Caesaream, eiusque rariores divitias aperire possem: nihil enim dubito, quin multa inde in publicam utilitatem proferre suo tempore possem. Tu ergo, mi Amice Honoratissime videris qua prudentia hac de re ad eum scribes, et qua cum circumspectione sensus eiusdem expiscaberis.

.....

III.

ANKÜNDIGUNG
VON
DER HERAUSGABE
DER KAISERL. KÖNIGL. PRIVILEGIERTEN ANZEIGEN AUS
SÄMMLICHEN KAISERL. KÖNIGL. ERBLÄNDERN

W i e n

gedruckt mit von Ghelenschen Schriften 1771

Eine Gesellschaft wohlgesinnter Patrioten, hatte vor einigen Jahren, unter andern gemeinnützigen Bemühungen sich entschlossen, Nachrichten aus sämtlichen kaiserl. königl. Erbländern zu sammeln, und, zur Beförderung des Schulwesens, der Wissenschaften und Künsten, des inn- und ausländischen Handels, der Fabricken und Manufacturen, des Feld- und Ackerbaues, und überhaupt aller Zweige der Landwirtschaft, Anzeigen zu verfassen, um solche in der kaiserl. königl. Haupt- und Residenzstadt allhier zum Druck zu befördern, und öffentlich heraus zu geben.

In dieser Absicht wurde auch ein Entwurf dazu ausgearbeitet, allerhöchsten Orts übergeben, und zu dieser Unternehmung die allergnädigste Bewilligung und Erlaubliss dahin ertheilet: dass die Gesellschaft ihre vorhabende Anzeigen aus sämtlich kaiserl. königl. Erbländern, nach dem eingerichteten Plan, wochentlich unter der Direction und Aufsicht des kaiserl. königl. Nied. Oe. Regierungsraths Herrn Philippides von Gaya zum Druck befördern und öffentlich herausgeben dürffe.

Die Gesellschaft, welche, bey diesem Unternehmen, ihr Augenmerk vorzüglich auf die kais. kön. Erbländer gerichtet, und nur diese allein zu dem Gegenstand ihrer Bemühungen; so, wie die Wohlfart ihrer Mitbürger, zu ihrer Hauptbeschäftigung gewählt hat, ergreift diese Gelegenheit mit allerunterthänigster Danknehmigkeit für diese huldreichste landesmütterliche Wohlthat, um dadurch dem Staat, und ihren Mitbürgern nach allen Kräften einige nützliche Dienste leisten zu können.

Damit nun ein jeder, von ihrem, zu bewerkstelligen unternommenen Vorhaben, gründlich und umständlich benachrichtiget werden möge; so hat sie es für nöthig zu seyn erachtet, diesen bestätigten Plan selbst durch den Druck vorläufig herauszugeben.

E n t w u r f

zu den kaiserl. königl. privilegirten Anzeigen,
aus sämtlichen kais. kön. Erbländern

Es ist getreuen Unterthanen nicht nur nützlich, sondern auch daran gelegen, all jenes zu wissen, was zur Wohlfahrt des Staats überhaupt, und eines jeden Bürgers ins besondere allergnädigst verordnet, und wegen besserer Beobachtung und pflichtschuldigster Folgeleistung öffentlich bekannt gemacht wird. Daher werden

I. Alle durch den Druck kundgemachte *allerhöchste Verordnungen*, welche das Finanz- Polizey- Handlungs- Fabricken- und Manufacturwesen; dann die Landwirtschaft in allen ihren Zweigen, betreffen: sie mögen überhaupt alle kais. kön. Erbländer, oder ein und das andere Erbkönigreich und Provinz ins besondere angehen: jedoch nur Auszugsweise, und ihrem wesentlichen Inhalte nach, mitgetheilet werden.

Und da auch die Nachricht von Besetzung erledigter Stellen und Aemter in sämtlichen kais. kön. Erbländern, den Lesern dieser Blätter, nicht nur angenehm, sondern auch nützlich seyn kann; so wird man beflissen seyn:

II. *Merkwürdige Beförderungen*, welche im Geistlichen- Militär- und Civilstande vorgehen, von zuverlässigen Oertern zu sammeln, und sie nach der Ordnung der kais. kön. Erbländer mitzuthemen.

In Ansehung der Wissenschaften wird die Gesellschaft befließen seyn:

III. Nicht nur von den, in den kais. kön. Erbländern bereits befindlichen, uralten und weltberühmten; und von den, durch landesfürstliche Vorsorge und Wohlthätigkeit, neugestifteten hohen *Schulen und Akademien*, von ihrer Verfassung und Einrichtung, von dem abwechselnden Cursu studiorum, und sonst vorgehenden Veränderungen: sondern auch überhaupt von allem dem, was die *Schul- und Erziehungs-Einrichtungen*: nicht minder, was die neuen, oder schon vorhandenen Stiftungen von Waisenhäusern, und andern, auf die Bildung der Jugend abzielenden Anstalten betrifft: hiernächst auch von den, in den kais. kön. Erbländern, itzt lebenden Gelehrten, und ihren nützlichen Beschäftigungen, zuverlässige Nachrichten zu ertheilen.

Und weil die Erfahrung bezeugt: dass Gelehrsamkeit und Wissenschaft, und sonstige zum gesellschaftlichen Leben erforderliche Eigenschaften und Fähigkeiten nicht allzeit hinlänglich sind, ihre Besitzer, wider den Mangel und Dürftigkeit zu schützen, wie denn auch viele in ihrer Art geschickte Leute, durch Zufälle, oder, wenn sie keine Gelegenheit finden ihre Fähigkeiten anzuwenden, ihr Leben in Noth, und ohne dem gemeinen Wesen auf die eine oder andere Art nützlich zu seyn, zubringen müssen; so ist man

IV. Dadurch veranlasst worden, zum Besten solcher Männer, einen eigenen Platz in diesen Blättern zu bestimmen, um sie nach dem Maasse ihrer besitzenden Fähigkeiten und Geschicklichkeit, bey hohen Herrschaften, Gemeinden, oder Partikuliers, empfehlen zu können. Nur wird es nöthig seyn: dass jene, welche darinne anempfohlen zu werden verlangen, ihre besitzende Fähigkeiten, Wissenschaften und Sprachen, nicht allein umständlich beschreiben, sondern auch, wenn sie mit keinem Mitgliede der Gesellschaft bekannt sind, bewährte Zeugnisse mit einschicken: weil ansonsten ihrem Verlangen kein Genüge geleistet werden würde: indem man gar nicht gesonnen ist, diese Blätter mit Ungewissheiten anzufüllen.

Nach diesem Grundsatz werden auch die Aufträge von hohen Herrschaften, Gemeinden, und Partikuliers: wenn sie etwa Dienste, wozu sonst in Wissenschaften und Sprachen geübte Männer erfordert werden, besetzen, und sich deswegen an die Gesellschaft wenden wollten, zwar bereitwillig übernommen werden, jedoch mit der Erinnerung: dass die erforderlichen Eigenschaften der anverlangten Person, der angebotene Gehalt, und sonst damit verknüpfte Vortheile, jedesmal genau bestimmt, und falls sie ausser der kais. kön. Haupt- und Residenzstadt Wien sich befänden, durch allhier bekannte Personen versichert werden möchten.

Einen wichtigen Gegenstand bey diesen Anzeigen werden die Bücher, als die Behältnisse der menschlichen Kenntnisse und Wissenschaften ausmachen: man will daher sich angelegen seyn lassen

V. *Bücher und Abhandlungen*, welche sowohl durch innländische, als ausländische Pressen an das Licht treten, dem Titel und ihrem wesentlichen Inhalte nach, anzuzeigen; wenn solche entweder überhaupt die Politik, Staatswirtschaft, Polizey, Finanz, Handlung, Fabriken und Manufakturen; dann alle Theile der Landwirthschaft betreffen, oder darinne die Geschichte, Beschreibung und Beschaffenheit eines oder des andren, der kais. kön. Erbkönigreichen und Provinzen abgehandelt wird: auch, wenn sonst in einem Werke gemeinnützige Gegenstände gründlich und vollständig ausgearbeitet, und dasselbe mit grossen Beyfall aufgenommen worden. Wobey man sich aber unverbrüchlich vorgesetzt hat: in kritische Beurtheilungen sich niemals einzulassen, noch weniger von Romanen, oder in- und auswärts auf gekommenen Moden, nur ein Wort zu erwähnen. Denn ersteres wäre wider die Menschenliebe, das andere aber würde schnurstracks wider die patriotische Absichten der Gesellschaft laufen.

VI. Es ist bekannt, und zeigt es die tägliche Erfahrung: dass viele Liebhaber der Wissenschaften, Sammlungen von kostbaren Büchern und nützlichen Sachen anstellen. Ihre Bemühungen sind für die Wissenschaften, und

die menschliche Gesellschaft nicht gleichgültig, vielmehr von einem grossen Nutzen. Nur ist es zu bedauern, dass sowohl die meisten Bibliotheken, als auch andere nützliche Sammlungen, gemeinlich den Erben zur Last fallen: und daher überhaupt die kost- und schätzbarste Sammlungen nicht ohne Schaden zerrissen und zerstücket werden. Um nun diesem schädlichen Uebel nur in etwas zu begegnen, und Liebhabern der Wissenschaften und verdienten Männern, auch nach ihrem Tode eine patriotische Pflicht zu erweisen; so wird man sich bestreben

VII. *Feilgebotene Bibliotheken*: besonders aber die darinnen befindliche erbländische Gegenstände betreffende nützliche Bücher, Sammlungen, rare Manuscripte, Münzen, Naturalienkabinete, und dergleichen anzuzeigen: imgleichen auch

VIII. Zur Aufmunterung der inn- und ausländischen Gelehrten, nicht nur die, von hohen Landesregierungen vorgelegte, oder aber, von ein und anderem Partikulär eingeschickte, sondern auch jene von der Gesellschaft selbst gewählte, überhaupt die Beförderung der Wissenschaften, und besonders der erbländischen Geschichte, Landes- und Naturkunde: dann die Polizey- Landwirthschaft- Bergbau- Manufaktur- und Fabrikenwesen: auch die inn- und ausländische Handlung betreffende Aufgaben, nebst den daraufgesetzten Preisen, bekannt zu machen.

IX. Die Gesellschaft achtet bey ihren vorhabenden Absichten verpflichtet zu seyn: *die Werke der erbländischen Künstler* in diesen Blättern besonders anzuzeigen, und ihren Mitbürgern sowohl, als Fremden zu empfehlen. Und man kann mit einem hinlänglichen Grunde hoffen: dass, bey den preisswürdigsten Anstalten, bey der Unterstützung hoher Beschützer der Künsten, in den verschiedenen, in dieser kais. kön. Haupt- und Residenzstadt Wien, blühenden Akademien, wo so vielen Stücken der Werth der Vollkommenheit von kunsterfahren Richtern zuerkennet wird, derselben in diesem Fache am Stoffe nie mangeln werde.

Weil aber die Talente und erworbene Geschicklichkeit unbekannter Künstler nicht nur dem Staate keinen Nutzen bringen, sondern die Künstler selbst dabey oft Noth leiden, und sich kümmerlich behelfen müssen; als sollen auch

X. Alle von Künstlern in Ansehung ihrer besondern gemeinnützigen *Erfindungen und Maschinen* eingehende Nachrichten, in diese Anzeigen eingerücket, zugleich die zu Maschinen verfertigte Modelle, jedoch nach vorher, durch Kunstverständige genau, angestellten Prüfungen, und darüber erhaltenen Zeugnissen, umständlich beschreiben, und dem Publikum empfohlen werden. Diese Empfehlung aber wird um so weniger dem Verdachte einer Eigennützigkeit ausgesetzt seyn können, als man mit dem Modellen- und Maschinenhandel keineswegs umzugehen, vielmehr die Namen der Künstler, bey welchem solche zu sehen oder zu haben seyn werden, nebst dem bestimmten Preise anzuzeigen, gedenket, damit Liebhaber sich dessentwegen gerade an dieselben wenden könnten.

Die Zweige der innerlichen Handlung einer Monarchie sind, in Ansehung des Staatskörpers, den Adern des Leibes zu vergleichen, wodurch das Geld als das Geblüt des Staats, alle Glieder des Leibes durchströmet, und sie nicht nur bey Kräften erhält, sondern auch immer mehr und mehr stärket. Die Gemeinschaft unter den verschiedenen Königreichen und Provinzen eines Staats und ihren Bewohnern, ist die Seele der innerlichen Handlung, und je weiter dieselbe verbreitet wird, desto belebter auch der innländische Handel seyn wird, und desto leichter eine Provinz der andern, in Beförderung ihrer Wohlfahrt die Hände bieten wird.

Der arbeitsamste Fleiss, und die grösste Industrie ermatten, wenn sie durch den Absatz der Erzeugnissen nicht genähret und unterstützt werden: und das so genannte Spekuliren der Negotianten erstocket, wenn es durch einen erfolgenden Gewinn nicht aufgemuntert wird. Durch solche Betrachtungen ist man bewegt worden.

XI. Alle Nachrichten aus sämtlichen sowohl deutschen und hungarischen, als niederländisch und italiänischen kais. kön. Erbländern, welche auf die

Beförderung und Emporbringung des inländischen Handels abzielen, zu sammeln und mitzuthellen. Die bereits vorhandenen, oder neuerdings entstehenden *Manufakturen und Fabriken*, nebst den darinne erzeugenden Waaren: die alten sowohl, als die neuen in den erbländischen Handelsplätzen befindlichen Handlungshäuser und Handlungscompagnien, nebst den Capi der Waaren, die sie führen, anzuzeigen. Nach Capitalien, oder Personen, die in eine oder andere Handlungssocietät eintreten wollen, auch nach Handlungsverständigen, welche entweder in ein Handlungshaus überhaupt, oder zu besonderen Unternehmungen gesucht werden, wie gewöhnlich mit Verschweigung des Namens, zu fragen: jedoch mit der Bedingung: wenn man vorher von der, für das gesuchte Capital, zu leistenden Sicherheit zuverlässig, und von den Umständen genau belehret worden. Nicht minder jene, welche, in einem erbländischen Handlungsplatze, entweder in Compagnie, oder in Condition zu treten wünschen, gegen bewährte Empfehlungsschreiben, oder auf mündliches Ersuchen beglaubter Personen zu empfehlen.

Und da die *Landwirtschaft* die Quelle der Handlung ist; so wird man sich alle mögliche Mühe geben

XII. Solche Nachrichten mitzuthellen, worinne ein jeder Aufmunterung, Belehrung, Beförderung, und Vorschub für die Landwirtschaft finden wird. Man wird die Oerter in einem jeden Erbkönigreiche und Provinz, wo Landesproducten, zum Beyspiel: Wein, Frucht, Viehe, Honig, Wachs, u. d. g. im Vorrath sich befinden, anzeigen: und jenen, die sich darum erkundigen, die Eigenthümer bekannt machen: und auf diese Art die Käufer zur ersten Hand leiten. Man wird jene, welche in den kais. kön. deutsch-hungarisch- und siebenbürgischen Erbländern Geld auf Güter aufzunehmen, oder Güter zu verkaufen, eben sowohl: als denen, die Geld auf solche Güter vorzustrecken, oder aber die Güter zu kaufen, oder zu pachten suchen, nach Verlangen an die Hand gehen. Man wird nach Wirtschaftsbeamten fragen: auch, wenn einige bey der Landwirtschaft angestellt zu werden suchen, und dieselbe bewährte Zeugnisse ihrer Fähigkeit, und sonstigen Wohlverhaltens vorweisen können, bestens zu empfehlen für sich nie weigern.

Das *Bergwesen* überhaupt ist in den kais. kön. Erbländern ein wichtiger Gegenstand, und in einigen derselben, zum Besten des Staats und vieler tausend sowohl daselbst wohnenden, als benachbarten getreuen Unterthanen, blühend. Man wird also auch in Ansehung desselben sich befehligen

XIII. Von dessen Beschaffenheit in den verschiedenen Gegenden zuverlässige Nachrichten einzuholen, und mitzuthellen: man wird feilgebotene Bergtheile: jedoch, wenn man vorher von dem Zustande der Gruben durch berggerichtliche Zeugnisse Unterrichtet worden, anzeigen: auch nach Capitalien, die zum Bergbau gesucht werden, wenn man von der angebotenen Sicherheit überzeugt worden, fragen. Man wird Nachrichten von der Ausbeute ein und anderen Gruben ertheilen: nach Bergverständigen, wenn es von Gewerkschaften verlangt wird, sich erkundigen, oder sie empfehlen: man wird endlich Liebhabern von Naturalien, und Stufenkabinetten, solche bald anbieten, bald die angestellte Sammlungen vermehren helfen.

Die Gesellschaft glaubt hiernächst, dem Endzwecke ihre Unternehmens vollkommen gemäss zu seyn, wenn man auch

XIV. Den *künstlichen Handwerkern* einen Platz in diesen Blättern einräume, vornehmlich in jenem Falle: wenn entweder Herrschafthen oder Gemeinden tüchtige Meister verlangen: oder aber, wenn angehende, allenfalls auch verunglückte Meister, sich durch Veränderung des Wohnungsorts aufzuhelfen, und bey Herrschafthen und Gemeinden unterzukommen suchen. Und endlich

XV. werden in dem Anhang dieser Anzeigen, allerhand *vermischte gemeinnützige Nachrichten*, Beobachtungen, und Entdeckungen, die unter keinem der oben angeführten Artikeln gehören, vorkommen.

Nach diesem allergnädigst bestätigten Plane wird man das erste Stück dieser Anzeigen aus sämmtlichen kais. kön. Erbländern, nebst einem Titelblatt, mit Anfang des künftigen Monats Julii, und zwar Mittwochs, in dem Format, und mit dem nämlichen Charakter der Schrift, wie diese Ankündigung ist, einen Bogen stark herausgeben, und dergestalten wochentlich einmal fortfahren,

auch dafür sorgen: dass zu Ende jedes Jahrs das Werk mit einem brauchbaren Register, über sämmtliche, das ganze Jahr hindurch angezeigte Materien, versehen, damit es jährlich in einem Bande gebunden werden könne.

Aus diesem Grundrisse wird der geneigte Leser nicht nur die patriotische Absichten der Gesellschaft, sondern auch den Werth ihres Unternehmens abzunehmen, zugleich aber von der erforderlich grossen Mühe, diesen Plan auf das genaueste zu befolgen, zu urtheilen im Stande seyn, und daraus zu ersehen belieben: dass dessen Bewerkstelligung und Ausführung, einen, durch alle kais. kön. Erbkönigreiche und Provinzen verbreiteten, und zwar mit gewählten fähigen Männern fleissig unterhaltenden Briefwechsel, und eben dessentwegen sowohl, als auch im Betref der Druckkosten, und andern benötigten Hilfsmitteln, einen nicht geringen Aufwand erfordere: folglich der halbjährige Pränumerationspreiss für diese Anzeigen aus sämmtlichen kais. kön. Erbländern, und zwar für diejenige, welche solche allhier abholen lassen pr. 3 fl.: für Auswärtige hingegen, welchen diese Anzeigen durch das kais. kön. Obristpostamt zugesendet werden, pr. 4 fl. gar nicht übertrieben seye.

Die halbjährige Pränumeration mit 3 fl. wird allhier bey dem Niederlagsverwandten und Buchhändler, Herrn Emerich Felix Bader, in der Bognergasse, in dem Fetzerischen Haus neben dem Todtenkopf, in seinem Bücherverlagsgewölbe, gegen Behändigung eines unterzeichneten Pränumerationssscheins angenommen, bey welchem auch die Austheilung dieser Anzeigen, mit Anfang des künftigen Monats Julii, alle Mitwoche Nachmittags geschehen wird. Die auswärtige Herren Liebhabere hingegen werden gebetten, sich dieserwegen an das kais. kön. obrist Postamt in Wien zu wenden.

Allen wohlgesinnten Patrioten, gelehrten Männern und Freunden, welche an der Beförderung der Wohlfart und Glückseligkeit ihrer Mitbürger Theil nehmen, und diese Blätter mit ihren Ausarbeitungen und Anzeigen bereichern wollen, wird man nicht nur verbindlich bleiben, sondern auch, nach dem Werth ihrer Arbeit, für ihre Mühe werktätig erkenntlich seyn.

Die hohen Herrschaften, Landwirthe, Bergverständige, Wirtschaftsbeamte, Negotianten, Handelsleute, Fabrikanten, Manufacturisten, Künstler, Handwerker, und andere, welche etwas anzuzeigen, und in diese Blätter eindrucknen zu lassen hätten, werden gebührend gebetten, solches bey oberwähnten Herrn Emerich Felix Bader entweder allhier mündlich zu melden, oder auf der Post (jedoch franco) unter dessen obenbemerkten Adresse, und zwar zum Unterschiede seiner eigenen Correspondenz, mit dem ausdrücklichen Zusatze: für die Gesellschaft der etc. etc. privilegirten Anzeigen demselben einzusenden.

DIE WELT DER UNGARISCHEN WISSENSCHAFTLER IM 18. JAHRHUNDERT III.

ÁDÁM KOLLÁR, DÁNIEL TERSZTYÁNSZKY UND DIE ANGELEGENHEIT DER UNGARLÄNDISCHEN GELEHRTENGESELLSCHAFT (1763—1776)

L. SZELESTEI-NAGY

Die neuere ungarische Fachliteratur vertritt die Ansicht, dass Dániel Tersztyánszky in seinen Wiener Jahren (1761—1779) der Familiaris, der Sekretär von Ádám Kollár war. Die Bemühungen von Kollár um die Sache des ungarischen wissenschaftlichen Lebens und Unterrichtswesens konnten nach der für ihn verhängnisvollen Ständeversammlung von Pozsony im Jahre 1764 nur mit dem Verschweigen seines Namens und mit der Hervorkehrung einer anderen Person verwirklicht werden. Diese andere Person war Dániel Tersztyánszky, der die Zeitschrift der ungarischen Gelehrtengeellschaft, die von Kollár mit beharrlicher Arbeit gegründet wurde,

nach aussen vertrat, der wirkliche Leiter war aber Kollár. Nach der Meinung eines Teiles der Fachliteratur ist dieselbe Lage im Falle der ungarischen Unterrichtsreform, der *Ratio educationis* vorhanden.

In unserer Studie widerlegen wir auf Grund der Angaben aus den Briefwechseln von ungarischen Wissenschaftlern die obigen und sind zu folgenden Ergebnissen gekommen:

1. Im Jahre 1763 hat Ádám Kollár auf die Anregung und den Rat von Dániel Tersztyánszky den Entwurf einer ungarländischen Gelehrten-gesellschaft verfasst und zur Begutachtung an Sámuel Dobai Székely geschickt. Dobai hat auf Grund der Mehrheit der von ihm befragten Wissenschaftler den Plan für unrealisierbar gehalten.
2. Kollár beschäftigte von 1764 an mit der Sache der ungarländischen Gelehrten-gesellschaft nicht mehr.
3. Dániel Tersztyánszky liegt die Sache der Gelehrten-gesellschaft auch nach 1764 am Herzen. Im Jahre 1771 konnte er mit der Planveränderung eine „Gesellschaft“ und eine Zeitschrift (*Allergnädigst privilegierte Anzeigen aus kaiserl. königl. Erbländern*, 1771–1776) organisieren, wonach nicht nur die ungarländischen Gelehrten in Betracht gezogen worden waren, sondern auch die aus allen habsburgischen Erbländern. Die Gesellschaft bestand aus der Verfasser-garde der von ihr redigierten Zeitschrift, betätigte sich mit königlicher Erlaubnis und gehörte unter die Aufsicht des niederösterreichischen Rates Filippides von Gaya. Die Zeitschrift hat Tersztyánszky mit der Hilfe der oberungarischen Gelehrten — und vielleicht auch aus Zwang — immer mehr mit Artikeln gefüllt, die sich mit Ungarn beschäftigten, abweichend vom originellen, auch in Druck erschienenen Plan.

Die Studie erleuchtet die Antwort der ungarischen Gelehrten auf den Plan vom Jahre 1763, bringt den Plan vom Jahre 1771, dokumentiert und geht — indem es die lückenhaften Angaben ermöglichen — der Anregungs- und Redigierungstätigkeit von Tersztyánszky nach, zugleich schliesst aus, dass Ádám Kollár in der Gründung und Leitung der Zeitschrift, in der Zusammenhaltung der Verfasser-garde der Zeitschrift (= die Gelehrten-gesellschaft, die die Zeitschrift herausgab) eine Rolle gespielt hätte. Inzwischen werden auf einige ungelöste bzw. missverständene Fragen aufmerksam gemacht (slowakisches Selbstbewusstsein von Ádám Kollár — Kollár und die *Ratio educationis* — Tersztyánszky und der *Academia Augusta*-Plan vom Jahre 1770 — Forschungsaufgaben um die Zeitschrift *Anzeigen*).